F. Toftgaard Jensen

Nu Er Det Min Tur

1945

Fire Dødsdomme for Vaabenrov

Fra officiel tysk Side meddeles:

For Vaabenrov er de følgende blevet dømt til Døden efter Krigslovene:

1. Frede Toftegaard Jensen, f. d. 29. Juli 1925 i Kristrup,
2. Paul Christian Steensgaard, f. d. 21. Juni 1924 i Nørre Snede,
3. Knud Henrik Bryndum, f. d. 25. Decbr. 1926 i Horsens,
4. Svend Anker Stenberg Mørch, f. d. 26. Marts 1921 i Boller.

Det er endnu ikke fastslaaet, om Dommene skal fuldbyrdes, eller om de dømte benaades.

1995

Juni 1996

FORORD

Sommeren 1986, hvor jeg gik på pension, dikterede jeg noget om min fængselstid. Inger renskrev og min sekretær Bente fotokopierede, så flere kunne læse det.

Jeg indsendte til et par forlag, der sagde Nej Tak. Det kan jeg godt forstå nu.

Jeg har villet bearbejde materialet, men det er ikke blevet til noget. I 1995 skriver Bente materialet over på en moderne diskette.

Karlo Kunz, som jeg nu spiller en udmærket golf med, har sat det hele på papir og også indlagt enkelte billeder og bilag.

Jeg er glad for at kunne sende dette lille værk ud til familien, enkelte venner og få overlevende, selv om der er meget, jeg synes, mangler og noget, der ikke skulle have været med.

F. Toftgaard Jensen

Kapitel 1

NU ER DET MIN TUR

****

Der er så mange, der nu skriver om DENGANG - både i bøger, aviser og ugeblade. Der er også nogle, der nu er interesseret i at høre om dengang. Jeg synes, det er spændende at læse hver gang, der kommer noget nyt. Nogen ringer: "Hvordan var det nu, det var med det ....". Børnebørn "Fortæl morfar/farfar, det var så skægt, dengang du var i tugthus".

Erindringen om eet bestemt år i mit liv lever jeg med - spredte træk kommer hver dag. Nu jeg er pensionist, vil jeg gerne prøve at bringe det i sammenhæng.

Det er til mine børn og børnebørn, jeg gerne vil fortælle. Mine søstre, min familie og de, der dengang levede med omkring mig og dem, jeg var sammen med, må også gerne høre, hvordan det var.

"Bare Frede ikke har det for hårdt". Jeg ser her nu 50 år efter et brev, min mor skrev til min søster lige efter, jeg var arresteret.

Jeg havde det hårdt, men ikke for hårdt, men det havde min mor, der var enke med 4 børn. "Jeg kan hverken spise eller sove", stod der også i brevet til min søster.

I brevene senere til mig i et tugthus i Tyskland stod der derimod fx.: "Jeg har sat 5 kr. ind på din bankbog"; "jeg har lidt travlt, for jeg skal være færdig med de nye flipper på dine skjorter".

Jeg har hele tiden vidst, at det var værst for min mor. Det var også det værste for mig under tugthusopholdet, men det talte vi siden aldrig om.

Nu vil jeg gerne fortælle - som jeg i dag erindrer DENGANG. Jeg borer ikke yderligere ned i erindringen for at finde sandheden, men jeg fortæller, som jeg erindrer det, og jeg tror også, det er nogenlunde sandt. Jeg erindrer meget mere og derfor er alt ikke med - heller ikke det, jeg ikke kan lide at fortælle.

Jeg skrev beretningen i sommeren 1986, lige efter jeg var gået på pension. Nu i 1995 laver jeg lidt tilføjelser, fordi jeg har haft lejlighed til at læse i offentlige myndigheders arkiver fra den gang.

Det begyndte lørdag morgen den 22. april 1944 ved 8 - 9-tiden. Jeg snøvlede i det med at komme af stede hjemme fra. I yderdøren løb jeg i armene på gestapofolk. Så var det sket - og her de store datoer

22. april - - Til forhør på min skole (Horsens Statsskole) overtaget af tyskerne og om aftenen indsat i Århus Arrest.

5. maj - Vestre Fængsel.

17. maj - Dødsdømt sammen med mine 3 kammerater.

21. maj - Dødsdommen offentliggjort.

29. maj - Alle 4 benådet til livsvarigt tugthus.

21. juni - Sendt til Tyskland.

1. juli - Tugthuset Dreibergen-Bützow i Mecklenburg.

December 1944 - Julen, hvor krigen alligevel ikke var forbi.

4. april 1945 - Besked om, at vi vil blive hentet af De Hvide Busser.

14. april - De Hvide Busser bringer os til Neuengamme.

21. april - Forlader Neuengamme.

22. april - Hjemme i Danmark.

30. april - Til Sverige.

18. maj - Hjemme i Horsens.

Optakten til den 22. april 1944 - morgen

Ganske lidt om, hvorfor jeg havnede i et tugthus - 18 år gammel og 2 mdr. før studentereksamen.

Hvordan og hvornår vi begyndte med illegalt arbejde husker jeg ikke nøjagtigt, men vel i løbet af 1942 fandt vi - bl.a. Knud, "George", Gunner, Jan Peter og jeg - ud af, at nu måtte vi også være med til at gøre noget mod tyskerne.

Det var ikke helt nemt at komme ind i illegalt arbejde, men "George" fik på en eller anden måde en forbindelse, så vi startede med at uddele "Studenternes Efterretningstjeneste". Senere kom også "Information", og så fast forbindelse til "Frit Danmark" i 1½ år. Jeg husker, at vi delte Mogens Fog's brev til sine studenter ud, så det må have været i efteråret 1942, vi begyndte.

På et tidspunkt fik vi den opfattelse, at man gennem KU kunne få forbindelser til mere aktivt illegalt arbejde. Terrainsportsforeningen - forlød det også - var en vej, hvorimod sådan nogen gymnasieelever ikke kendte noget til kommunister.

"George" og jeg meldte os i KU og deltog i aftenmøder. Jeg fik lært

"VÆLDIGE RIGER, RIVES OM JORDEN
ROVGRIDSKE ØRNE STIRRER MOD NORDEN
HØJT, HØJT HÆVER VI VOR FANE
FREM GENNEM TIDEN, BÆRER VI VORT LAND",

og så vendte vi ansigtet mod fanen, der stod i den ene ende af lokalet. Vi melder os snart ud.

Vi fik det ud af vores aktivitet, at vi fik mange flere illegale blade at uddele, så vi havde yderligere undskyldning for ikke at læse lektier. Og det skal man, når man snart skal til studentereksamen.

Forår og sommer 1943 delte vi masser af blade ud i kuverter med adresser til de faste modtagere og blade ind i brevåbninger til dem, vi syntes skulle påvirkes. Vi var efterhånden 10 - 15 mand eller drenge, som listede rundt ved dørene om aftenen. Nogen sagde pænt tak undervejs, andre råbte efter os, og enkelte gange spænede vi af for ikke at blive fanget.

Sommeren 1943 med strejkerne - specielt i Esbjerg og Odense - og rygterne om de andre strejker. Vi delte løbesedler ud om folkestrejker og solidaritet med Odense og Esbjerg. Den 28. august 1943 løb vi rundt i gaderne og provokerede ved råb og holdning tyske soldater til at løbe efter os. Jeg kan endnu mindes min skræk, da en ganske lille tysk soldat var lige ved at få fat i mig.

Om aftenen den 28. august 1943 baldrede vi butiksruder ved "Fædrelandet" i Borgergade og butikker, der var opfattet som værnemagerbutikker. Vi spænede og vendte så tilbage ad omveje og blandede os i diskussionen om det hensigtsmæssige i at baldre vinduer eller ej.

Den 29. august 1943 med standret og undtagelsestilstand førte til en lidt lavere profil end hidtil. Det er da muligt, at man ikke talte om høj og lav profil dengang, men meningen var sådan.

Vi delte fortsat masser af blade ud og begyndte også at sælge bøger og samle penge ind, men nu ville vi være med til mere. Lidt stolt var jeg senere efter hos gestapo at have fået en øretæve for at være "storfordeler".

Vi kom senere ind i det, der hed H.H. = Horsens Hjemmeværn - i 6-mands grupper, hvor vi blev instrueret i brug af "sten-gun" maskinpistoler.

Vi ville med i sabotagegrupper, og det havde vi også lovning på, men så kom sabotagestoppet i vinteren 1944. Så var der jo ikke noget at gøre. Vi begyndte så selv at tænke aktioner ud. Bl.a. havde vi en snedig plan om afvæbning af alle de tyske officerer, der kom på vores danseværtshus Cit-Cat.

Heldigvis for os var det for kompliceret. Vi nåede så frem til en idé om afvæbning af de tyske jernbanevagter, der var placeret på en række jyske jernbanestationer med henblik på, dels at følge den daglige trafik, dels for at være klar til at overtage driften under en eventuel invasion. Vi ville derved skaffe våben; vi ville skabe uro - og aktionen blev godkendt af ledelse.

Den 21. april 1944 startede vi i 2 med ejerens tilladelse stjålne lægebiler mod Løsning, Hedensted og Daugaard mellem Horsens og Vejle til kroer, hvor der boede en tysk jernbanevagt. Vi havde fra en anden gruppe lånt et par voksne, der kunne køre bil. I hver bil havde vi en pistol med, der måtte antages at kunne skyde - et par drabeligt udseende luftpistoler og så i øvrigt gummiknipler.

Bilen i Løsning og Hedensted slap igennem og hjembragte bytte på 2 pistoler. Daugaard-bilen, hvor jeg var med, slap også gennem selve afvæbningen, omend det hele ikke gik særlig fikst. Under flugten var der en, der satte sig på den pistol, der kunne skyde, og det ene baghjul blev punkteret nogenlunde samtidig med, at vi overhalede 3 danske politibetjente på cykel på vej hjem fra deres jernbanevagttjeneste. Det var Knud A., der skød; skuddet gav ham et lille kødsår i en finger.

Vi fik bilen stoppet og reddede os ved at løbe ind gennem en stor gård, springe over et par plankeværker for så til sidst mirakuløst at slippe gennem en have med mistbænke og søer uden at træde forkert. De var lige ved at få fat i mig, der var bagest, ved et plankeværk, men jeg slap væk. Knud og jeg fandt hinanden krybende rundt i baghaven, hvor vi ventede på, at der skulle blive ro. Jens Anker kom ind på gården og blev skjult under baronens seng - en gik direkte hjem og vores chauffør gemte sig i en port.

Knud og jeg vandrede og krøb den halve nat over marker og gennem skove, mens de tyske biler rasede forbi vejene. Et sted forsøgte vi at komme ind i et hus, men blev smidt ud. Hen på morgenstunden fandt vi et hønsehus, der hørte til et lille husmandssted og her sov vi. Næste morgen gik vi ind og fik kaffe uden at blive belastet med dumme spørgsmål, og vel ved 8-tiden var jeg hjemme.

Der kunne skrives megt mere om denne aktion og denne nat, men det skal ikke være en lærebog i fejltagelser.

Mit lange røde - næsten - svingpjattehår - havde været farvet sort under gårsdagens rekognosceringsophold på Daugaard Kro. Det skulle vaskes, og jeg skulle nettes lidt, inden jeg selvfølgelig skulle trække mig tilbage og gå under jorden. Jeg var dog rimelig rolig, for jeg havde været bagest under flugten og var dog sluppet bort, så det måtte de andre også være.

Min mor kom hjem. Hun havde været oppe i byen for at lede efter mig, for jeg havde ikke været hjemme i 2 nætter. Hun fortalte, at det var gruelig galt, for hun havde hørt, at jeg var blevet arresteret. Jeg havde beroligende ord til hende, for hun kunne se, at jeg var helt i orden. I øvrigt hørte jeg så med glæde, at den anden bil var sluppet godt igennem. Jeg lovede at skynde mig af sted, og så gik mor over til genboen for lige at puste lidt ud.

På vej ud af døren lidt senere fandt jeg ud af, at jeg måtte have en cigaret. Nu var det sådan, at det var en oplagt mangelsvare, og der var videre det, at min mor, der ellers ikke skældte ud, let havde bebrejdet mig, at jeg tog for mange af de cigaretter, hun brugte til at byde post, skraldemand og gasmand. Der var en 10-styk Powhattan, som var uåbnet. Ved hjælp af et barberblad snittede jeg forsigtigt op sådan, at der ville gå nogle dage, inden min mor igen opdagede, at der var grund til at være lidt utilfreds med mig.

Det tog sin tid, og da jeg skulle ud af døren, brasede 2 mand ind og slog mig ned. Cigaretten havde jeg ikke fået tændt. "Hvor er våbnene, hvor er våbnene" råbte de. Jeg lå på gulvet og råbte og bedyrede, at jeg ingen våben havde - og det var faktisk rigtigt, for vi havde smidt pistolerne i en lille bæk ved Ørum.

Lidt ekstra tæv fik jeg, mens jeg måtte udpege de steder, hvor der kunne ligge illegalt materiale. Et skrivebordsskab kunne de ikke få åbnet, og de lovede mig "så mange tæsk, at jeg aldrig ville glemme det", hvis der var illegalt materiale heri.

Senere kom de med en stak illegale bøger fra skrivebordsskabet - i øvrigt så nye at de ikke havde set dem før - indbundet i stift bind og med Hitler i ridderbrynje uden på. Nu skulle jeg have tæsk, fordi jeg ikke havde fortalt dem det. Jeg forklarede dem misforståelsen - de havde ikke sagt, jeg skulle fortælle noget, men alene sagt, hvad konsekvenserne var, hvis der var noget i skabet. Det tog de meget ilde op, og ved de tæsk, jeg fik, fik jeg bekræftet, at man godt sommetider skal passe på ikke at være for logisk eller for fræk.

Jeg fik en førerlænke om armen og blev bragt ned til en bil, der holdt for enden af vores gade. Min mor så mig fra genboens vindue. Jeg så, at der i det mindste var 2 - 3 mand ekstra omkring huset.

Jeg blev kørt ud på statsskolen, som tyskerne havde okkuperet og bragt ind på rektors kontor. Der var desværre ikke nogen rektor, selvom det havde været slemt nok, men råbende gestapofolk. Det viste sig, at de 3 politibetjente havde fået fat i vores chauffør ude ved gården, hvor han gemte sig i en port, og de udleverede ham til tyskerne. Han kunne her på rektors kontor dårlig holde sig oprejst og besvimede flere gange, sådan havde de banket ham natten igennem. Han havde været mekaniker, hvor min far fik repareret bil, og herfra kendte han mig. Hen på morgenen gav han mit navn i den sikre forvisning, at jeg var borte. Jeg forstod ham og har altid forstået ham.

George løb senere i armene på de folk, der sad og ventede hjemme hos mig, og efter razzia på den skole, statsskolen var flyttet til, havde man vel en 10 - 12 stykker. Vi stod alle med næsen mod væggen og blev gentagne gange undersøgt, udspurgt, og øretæver og slag fik vi hver gang. De opdagede, at jeg var ved at sluge en seddel med en adresse, min mor havde haft med til mig og en gammel patron, som jeg i skolen havde siddet og leget med og skåret i.

En gestapomand slæbte mig ind på et stort mandskabsrum - det var i øvrigt lærerværelset, hvor vi heller ikke havde syntes, det var behageligt at være. Her blev jeg og min patron præsenteret med ordene "en dum-dum-kugle, der er tiltænkt en tysk kammerat". Mine bukser blev trukket ned om hælene, og 2 soldater slog fra hver side med deres remme på min bare bag. Imens rev gestapomanden mig i håret, og han fandt på, at han ville have en saks for at klippe dette alt for lange hår. Saksen var gudskelov sløv, men alligevel kunne man med rengøringspersonalet som kilde i de kommende dage i Horsens fortælle, at mit røde hår var blevet rykket ud med rode.

Jeg hylede så tilpas højt, at de vist ikke slog ret længe. En anden tysk gestapomand fandt ud af, at jeg var sluppet for billigt, så han kværkede mig i mit slips samtidig med, at han trådte mig i ryggen. Her finder jeg sommetider forklaring på, at jeg har en lidt vanskelig ryg.

På et tidspunkt blev jeg også slæbt ind i det lille "sygeværelse" - der, hvor vi i skolen gik i læ, når vi var aldeles uforberedt til de farlige lærere. Det var en energisk ældre tysk gestapomand, som med en lille blyant, så vidt jeg kunne se, nedfældede med gotisk skrift, hvad jeg sagde. Da jeg ikke fortalte tingene hurtigt nok, blev jeg lagt på gulvet, og remmene kom frem igen. Men jeg hørte ham hviske - "ikke med spændet, kun med læderet" - så derfor hylede jeg ekstra op. Ude fra kom 2 tyske soldater, der frabad sig, at sådan noget foregik i deres rum, for de var officerer. Den gamle gestapomand blev vred, for han var også officer, og i øvrigt var jeg en fjende af folket, men han holdt op med at lade mig slå.

Mod aftenstid blev vi sat ind på ladet i en overdækket lastvogn og med vagter kørt væk fra skolen. Vi kom op til gestapos hovedkvartér i studenterkollegierne i Århus, hvor jeg blev læsset af, mens de andre blev kørt ned til Århus Arrest. Jeg kom op på et stort kontor og placeret i en

stol midt på gulvet, hvor en række gestapofolk tog mig i øjesyn. Jeg mener, det var gestapochefen, Schwietzgiebel, der skulle se, hvad vi var for nogen. Et par fandt anledning til at uddele et par øretæver, men det var ikke så slemt.

Der var en, der tilsyneladende havde mere at sige end de andre; han talte venligt til mig, men desværre sluttede med "Se, dette her kommer du til at fortryde".

Jeg kan lige gøre forhørene færdige.

Søndag blev jeg hentet til forhør, men det var klart, at der kun var halv kraft på den dag. De spredte forklaringer, de havde hentet fra os, skulle åbenbart køres sammen i en rapport. Mens vi stod på rektors kontor, havde vi hørt, hvad hinanden sagde. Vi havde erkendt afvæbningerne og hvad dertil hørte, og vi var vis på, at alle de andre var forsvundet. Dertil lagde vi al skyld på "Thorkild" fra parallelklassen. Han var forsvundet fra Horsens for længe siden og levede nu under jorden i København. Forbasket uheldigt kom der samme dags morgen et brev til mig fra ham og deraf fremgik, at han bestemt ikke var impliceret i afvæbninger aftenen forinden - men det gik, for de var ikke lige kvikke alle sammen.

Mandag kom jeg til forhør hos den gamle vrede, og med sig havde han den dansktalende gestapomand med pølsefingre og små onde griseøjne - ham jeg var mest rædselsslagen ved på arrestationsdagen. Jeg fik at vide, at nu var det med at fortælle sandheden, for ellers skulle der ske forskrækkelige ting. Skrivebordsskuffen blev trukket halvt ud, hvor der lå en pistol, og der var noget, der raslede - det var sikkert de tommelskruer, der så tit var fortalt om. Jeg startede med at erklære, at der ikke var ret meget sandt i det, jeg hidtil havde fortalt, og specielt var det lyv om "Thorkild". Men så tog pokker ved dem, og de hævdede, at de havde fat i "Thorkild", der havde vedstået alt, hvad jeg havde fortalt. Vi gennemgik så, hvad der tidligere var fortalt; et slag i ny og næ, men ikke lange slagserier mere. Jeg kom tidlig hjem til arresten - meget bekymret, fordi jeg ikke havde fået aflagt den tilståelse, man måtte aflægge 24 timer efter arrestation, når alle havde haft lejlighed til at flygte.

Tirsdag - igen fra morgenstunden til studenterkollegierne. En ny tysker som forhørsleder. men et par af de gamle danskere fra tæveholdet var med. Med erfaringerne fra dagen før måtte jeg sige, at jeg havde talt sandt, og danskerne gik så alvorligt løs på mig. Den nye forhørsleder brød hurtigt ind og bad mig høre, hvad han vidste, for så var han sikker på, at jeg som gymnasiast var så begavet, at jeg ville opføre mig fornuftigt. Han læste så op af forklaringer fra vores tidligere chef, der få dage tidligere blevet arresteret i Helsingør, og han havde fortalt meget. Bl.a. kunne der læses et signalement op af mig, som jeg ikke syntes var særlig flatterende, men som jeg dog ikke protesterede imod.

Så var det fredeligt. De voldsomme gik, og et rart ungt menneske med højskolehår fungerede som tolk. Jeg fik kaffe og brød og venlig behandling, og i løbet af 2 - 3 dage fik vi skrevet ned, hvad de åbenbart så gerne ville have på papir.

Så var mine trængsler med gestapo forbi. Men i året, der kom, lykkedes det mig ikke at frigøre mig for rædslen, når en ny civil person af tysk tilsnit dukkede op i min nærhed - navnlig tanken om Waldemar H. med pølsefingrene og de onde øjne. Han blev likvideret i Hadsten i efteråret 1944; det skulle jeg bare have vidst noget før.

I de næste par måneder skete der en lang række arrestationer i Horsens; hele hjemmeværnet blev revet op, og folk, der blot havde deltaget i en enkelt våbendemonstration, måtte betale med et

konzentrationslejrophold.

Det var nærliggende at sætte forbindelse mellem vores arrestation og arrestationsbølgen. Det er der nogen, der har gjort efter krigen - også nogle, der burde vide bedre.

Det er svært at stille sig op og sige: vi har ingen navne opgivet, men det var Helsingørarrestationerne, der startede det hele. På transporten til Tyskland har jeg fra en gestapomand, der selv skulle i tugthus, hørt, hvor hårdt man behandlede vor tidligere leder, før han talte. Hænge ham ud, har jeg ikke villet tidligere, fordi jeg altid har forstået ham, men nu har jeg givet oplysningerne til en journalist, der skriver bog om modstandsbevægelsen i Horsens.

Jeg vil være glad, hvis jeg når at læse resultatet af hans undersøgelser.

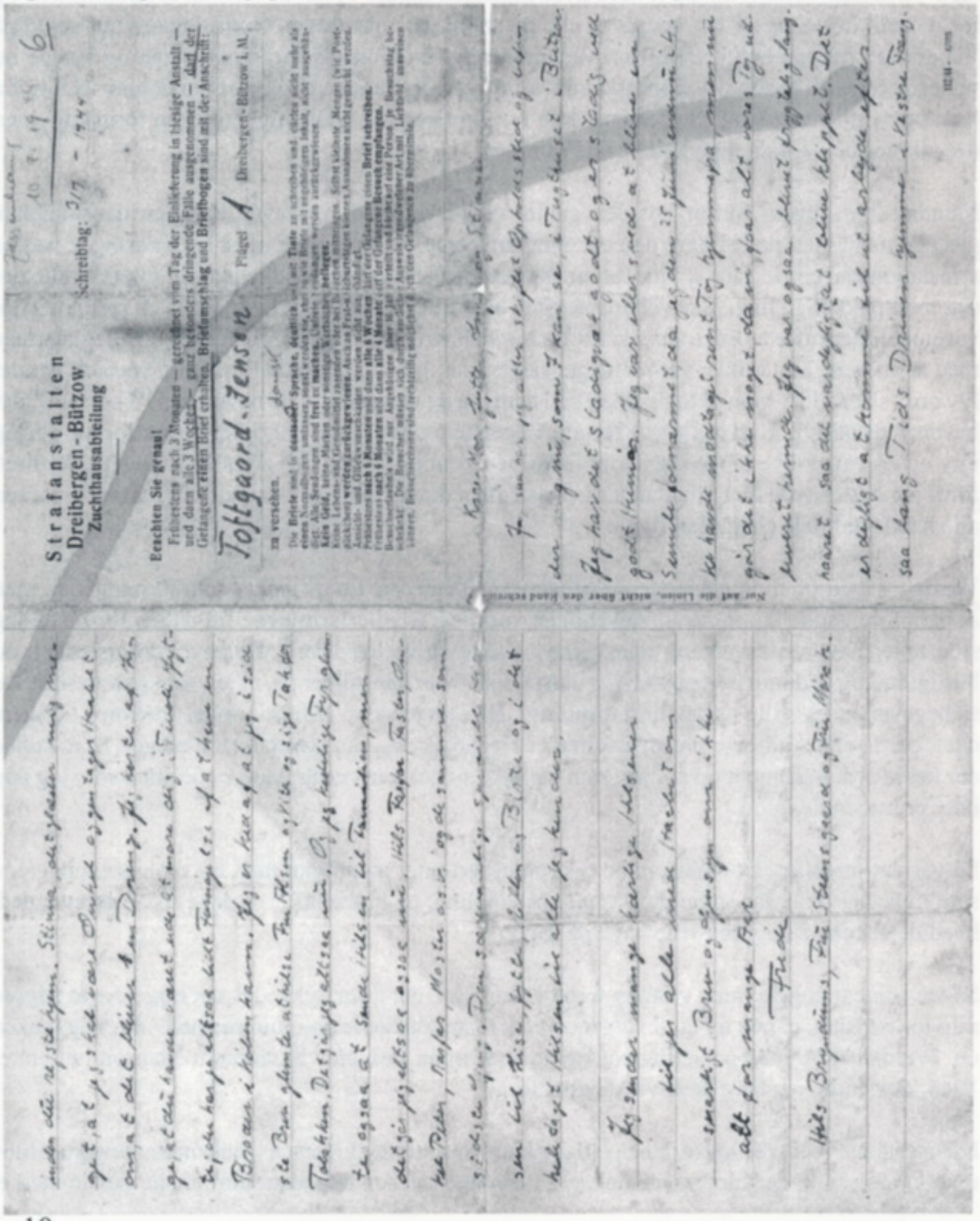

Kapitel 2

ARRESTATION - TÆV

****

Som så mange andre havde vi både tænkt på og talt om arrestation. Flere var gennem tiden blevet taget, andre flygtet til Sverige, nogle var gået under jorden. Et par gange havde vi også ment os i en sådan fare, at vi nogle dage ikke sov hjemme, og vi scorede endog fridage på skolen - og lærere hjalp med til, at vi slap for at aflevere sedler. Vi misbrugte sjældent denne frihed - forholdsvis sjældent.

Jeg tror dog ikke, at vi nogensinde betragtede arrestation som en realitet, der kunne ramme os - lidt naivt jo.

Erindringen om selve det at blive arresteret og miste sin frihed fortoner sig aldeles i erindringen om det chok, det var, da folk kom ind gennem døren, slog mig ned, sparkede og slog igen. Den første uges tid var sådan, at selve det at være i fængsel var ingenting mod frygten for flere bank og slag, og så det allerværste - frygten for de tommelskruer og andre svære ting, som vi havde hørt om.

Da der først var gjort rent bord med hensyn til opklaring, gik det hele ret fredeligt. På vej hjem fra et afpudsningsforhør var der en, der venligt spurgte til vores skole, og jeg forklarede, hvornår den skriftlige studentereksamen, der var nært forestående, lå. Jeg mente at høre det sådan, at der blev svaret, at "det jo nok gik". Jeg opfattede det faktisk sådan, at det nok ikke var udelukket, at vi kunne komme hjem og være med til eksamen. Min indskydelse var nærmest, at jeg ikke ville tage dem det meget ilde op, om de ventede, indtil den skriftlige eksamen var overstået.

Fra flygtningeblad i Sverige. Tegneren er vist Söderberg

Men det, at de slog, var et chok så stort, at smerten ikke var så nærværende - i det mindste i første omgang. Almindelige øretæver eller knytnæveslag var ikke det værste, for der kom kun enkelte ad gangen, og man kunne altid have fornemmelsen af, at det snart holdt op. Men slag bagfra - remme eller pisk - kunne blive ved længe. Jeg gjorde ikke noget forsøg på at lade være med at hyle, selvom det ikke var videre mandigt. Men der er heller ikke mange, der kan opføre sig tappert, når de ligger på gulvet med bukserne om hælene og har slående folk over sig.

Jeg mener at erindre, at jeg i min omtågethed og min skræk tænkte, at det gjaldt om i rimelig grad at bevare fatningen, så der ikke kom et sammenbrud, hvor der blev sagt mere end nødvendigt. Vel var vi ikke de store illegale ledere, men vi vidste om alt for mange, der var impliceret i illegalt arbejde. Jeg havde det kolossale held, at en anden samtidig arresteret på Sjælland lukkede

op for posen på det tidspunkt, hvor det var klart, at jeg ikke ville eller kunne bære flere tæv.

Man skulle klare at holde tæt i 24 timer, så alle kunne nå at komme væk, var noget, der altid var sagt. Men hvad det reelt betød, var det nok de færreste, der var klar over, og forestilling, om det kunne lade sig gøre, havde endnu færre.

Jeg tror ikke, at mange kan klare at tie helt overfor en systematisk tortur, heller ikke i 24 timer, hvis de forhørende ved, at man har noget at fortælle. Derimod er der mulighed for at klare sig med rimeligt gennemførte historier en kortere tid, når det ikke er for kvikke folk, der afhører. Godt er det at være et led i en arrestationsbølge, for så har alle travlt.

Jeg har hørt mange historier og læst meget om, hvad der kan overgå folk. Jeg synes, at det, jeg har prøvet, ikke skal kaldes tortur, men bare mange tæsk. Og man kan nå langt med tæsk, trusler og frygt.

Jeg husker en dag, jeg var lidt stolt i Aarhus Arrest. Hen på eftermiddagen var vi i bad (det skete i øvrigt een gang i den tid, jeg sad i Danmark), hørte jeg en anden badende fange sige: "Se ham der på ryggen". Så fik jeg set på min bag, og der fik jeg dokumentation for, hvorfor jeg hverken kunne sidde eller ligge på ryggen de første dage.

Aarhus Arrest - Vestre Fængsel.

Der var ikke særlig rart i Aarhus Arrest - ingen tobak, ingen læsning, ingen breve, ingen besøg og ingen afveksling, men frygten for at blive hentet til forhør igen. Der var mørkt og tungt.

Hvad der ellers plagede mig udover frygt, husker jeg ikke. Jeg husker derimod en dejlig Buko smøreost; og så at jeg kun kom på gårdtur een gang. Dagene var lange, men nætterne gik fint, for jeg var så tilpas udmattet i den første tid. Gennem vinduet kunne jeg se en bygning med påskriften under taget "Sub cruce clementia crescit". Så meget latin kunne jeg huske, at jeg oversatte til "Under korset udstråler nåden".

De sidste dage jeg var i Århus, fik jeg selskab af 2 i min celle, der var en 3-mands celle med et bord midt på gulvet - vist nok celle nr. 29. Den ene - en prokurist fra Århus - kunne bl.a. citere Ibsen's skuespil og rimbreve udenad. Han havde en løn på 50.000 kr. årligt (det var forfærdelig meget, når min faste månedspenge var på 2 kr. og 30 øre ugentlig for at feje gade).

Og så en morgen - ***den 5. maj 1944*** - blev vi hentet og sat op på en overdækket lastbil sammen med en halv snes andre. Desværre fik vi igen særbehandling - for jeg, mine 3 kammerater og 3-4 andre blev lænket sammen 3 og 3 med kotøjr om højre håndled og så en hængelås hos hver.

Det var en regnvejrsmorgen, og det var bestemt ikke hyggeligt, da vi igennem teltdugen kunne se de kendte gader i Horsens. Men under turen frydede vi os ved tanken om, at vi skulle til Horserød, som der gik sære frasagn om. Men særbehandling igen - vi skulle selvfølgelig en lille tur ind omkring Vestre Fængsel, hvor vi med lænkerne blev sat af, mens de andre fik lov at køre videre.

Så var vi altså i Vestre Fængsel i København. Lidt stolthed i kroppen - for dem derhjemme fra kom normalt kun i Aarhus Arrest og Horserød. Vestre Fængsel kendte vi derimod fra de landsdækkende illegale blade. Det danske fængsel, som tyskerne efterhånden overtog mere og

mere af; det fængsel, hvor man samlede mændene bag de store sabotager, vi læste om. Det sorte og mørke sted, hvor så mange forsvandt, og der hvor der var lagt tusindvis af kilo sprængstof ind i bygningerne, så der ikke var fare for, at nogen brød igennem til den tyske afdeling ude fra.

Jeg kom ind i celle nr. 209 - det var et eneværelse. Efter få dages forløb blev hele afdelingen flyttet, og jeg havnede i nr. 459 - i det mindste endende på 9 - og var nu på 1. sal. Det er muligt, det er omvendt eller forkert husket.

Jeg fandt mig i virkeligheden rigtig godt tilpas i Vestre fængsel. Der var meget lysere og venligere end i Århus, og der var navnlig det, at danske fanger arbejdede som gangfolk og maduddelere. Der var selvfølgelig tyskere med rundt, men der var en meget hyggeligere stemning. Soldaterne var også meget venligere.

Sabotage i Odense

Ritzaus Bureau meddeler:
Natten mellem Lørdag og Søndag er Rutebilstationen i Odense blevet alvorligt beskadiget ved Sabotage.

Sabotør og Spion henrettet

Fra officielt tysk Side meddeles:
Den for Begunstigelse af Fjenden dødsdømte Carl Jørgen Larsen, født den 6. Juli 1899 i Aarhus, der har været virksom i en Sabotage- og Spionageorganisation, er blevet henrettet.

Sabotagebrand i København

Ritzaus Bureau meddeler:
Den 13. Maj 1944 er Skur 10, tilhørende Aktieselskabet Det forenede Dampskibsselskab, Skt. Annæ Plads 30, København, blevet ødelagt ved en Sabotagebrand.

Sabotør henrettet

Fra officielt tysk Side meddeles:
Den dødsdømte Georg Brockhoff Quistgaard, født 19. Febr. 1915 i København, der havde spillet en fremtrædende Rolle i en Sabotageorganisation, er blevet henrettet.

Fire Dødsdomme for Vaabenrov

Fra officielt tysk Side meddeles:
For Vaabenrov er de følgende blevet dømt til Døden efter Krigslovene:
1. Frede Toftegaard Jensen, f. d. 29. Juli 1925 i Kristrup.
2. Paul Christian Steensgaard, f. d. 21. Juni 1924 i Nørre Snede.
3. Knud Henrik Brandum, f. d. 25. Decbr. 1926 i Horsens.
4. Svend Anker Stenberg Mørch, f. d. 26. Marts 1921 i Bolbro.
Det er endnu ikke fastslaaet, om Dommene skal fuldbyrdes, eller om de dømte benaades.

Udsnit fra Horsens Folkeblad 22.05.44
Hovedstadsbladene havde dommene d.21.05

På vej til toilettet kunne man kigge ud af store vinduer for enden af gangen. Vi var på gårdtur hver dag. Tulipaner, syrener og kastanjer gør mig stadig glad. Maden var god, og vi kunne få alt det rugbrød, vi ville; vi var godt runde og havde lidt at tære på de første dage, da vi senere nåede Tyskland.

Cellevinduet sad lidt højt oppe, og det fastgjorte bord med bænk var så langt borte, at man ikke kunne kigge ud. Der var en seng, der var slået op på væggen om dagen. I den ene ende en håndvask med en vandhane, der kun gav noget fra sig, hvis man holdt fast med den ene hånd hele tiden, og i den anden ende inde i en trækkanal en ildelugtende potte.

Der var på det tidspunkt forbud mod tobak, bøger, breve og al kontakt, så der var ikke mange beskæftigelsesmuligheder. Der var seks skridt frem og seks tilbage, og det gik der rimelig tid med. Ham, der boede oven på, kunne åbenbart ikke finde på andet, for han gik dag og nat. Jeg har efter krigen fået ham fortalt, at det forstyrrede meget.

Jeg havde tre 10-ører, og det var den gang, der var huller i 10-ørerne. Jeg bandt hår sammen, så jeg havde en lang tråd gennem det meste af cellen, og i denne tråd hængte jeg 3 hårtråde med 10-ører i andre hårtråde. Det svingede sjovt, men det var meget svært at få til at hænge sammen, og knuderne skred. Men så var der passende arbejde igen.

Navnlig formiddagene var lange og også først på eftermiddagen; men pludselig var det, som om tiden løb hurtigt, og hvert kvartér var ikke længere en evighed.

Der var noget, der hed "sanitäteren". Hvis man fejlede et eller andet, kunne man indfinde sig der, hvis man altså i forvejen havde meldt sig til vagtmandskabet. Jeg tror, der var betjening 2-3 gange om ugen. Jeg mødte hver gang, uden at jeg husker, hvad jeg angav at fejle; lidt almindelig snak kunne vi hviske i køen.

På et tidspunkt blev man sur på mig, for man kunne godt se, at jeg var en fast gæst med ikke

særlig håndfast sygdom. Jeg fandt så på, at jeg havde ondt i ørerne efter at have fået vand i øret under vask. Det var mere, end de kunne behandle under den sædvanlige rutineaften, så jeg fik besked om at melde mig næste dag. Jeg havde intet ønke om særbehandling, men jeg turde ikke undlade næste dag at gøre opmærksom på, at jeg havde en specialaftale. Da jeg kom ned, havde sanitäteren glemt specialaftalen, men han huskede at tage hårdt fat på mig, da han kiggede på mit øre, der intet fejlede. Min nabo, som jeg havde lokket med på samme galej, fik samme behandling. Naboen lavede lidt vrøvl i morse senere. Jeg fik aldrig undskyldt, for han blev skudt på Roskilde Landevej den 9. august sammen med de "11 fra Shellhuset".

Jeg lærte at morse. Min nabo smed under en gårdtur en seddel over med morsealfabet, som jeg hurtigt lærte, så jeg kunne bruge det til at sende - men modtage er meget sværere. Det var ærgerligt, for især om aftenen kunne man høre de mange bankesignaler.

Det var netop på den dag, jeg var for krigsret, at jeg første gang mente mig i stand til at bruge morsealfabetet. Jeg gik i gang med at morse til min nabo: "Jeg er dødsdømt - jeg kan kun sende ikke modtage". Det var meget udmærket, og jeg blev forstået.

Jeg brugte den lille støvekost, som jeg bankede hårdt med hele kroppens tyngde bag ind i væggen. Senere lærte jeg, at man blot skulle betjene sig af en lille blyant. Hele nabolaget hørte, hvad jeg morsede, og for at være sikker på at blive forstået sendte jeg mange gange. Næste dag hos sanitäteren fik jeg at vide, at min nabos nabo havde morset ønske om, at man fremskyndede eksekveringen af min dom, så der kunne blive lidt ro.

Min fornemmelse af Vestre Fængsel ligger i en sætning, jeg nu har set i et brev, jeg skrev hjem fra Tyskland: "Jeg længes hjem til Vestre" - dels for at fortælle min mor, at det ikke havde været så slemt det, der skete der, men også for at det skulle sive til dem, der havde familie i Vestre, at der var noget, der var overdrevet. Og så også benytte enhver mulighed for i og mellem linierne at vise min mor, at jeg ikke var knust, men havde det rimeligt.

De første dage var jeg både i Århus og Vestre i det, man i dag må sammenligne med isolation. Jeg kan ikke være enig i dagens debat, der siger, at det er så slemt at sidde isoleret. Morsomt er det ikke, men svær skade tager man nu ikke af 1 uge eller 2.

Det lettede dog, da Bjørn kom ind i min celle i Vestre, for han var hverken pralende, meget talende eller en af dem, der fløjter eller synger hele tiden. Vi fik fortalt hinanden en hel masse om os. Det stod begge klart, det snart måtte blive afklaret, at det var en fejltagelse, at Bjørn var i Vestre, og han skulle straks gå op og fortælle alt til min søster, der var på kontor i København. Det gjorde han også, men han kom alligevel først ud i november.

En lille forstyrrelse af freden, men også et underholdende element bagefter var det, at 2 gestapofolk bragte mig og vist nok en eller alle de andre til Dagmarhus. Bange var vi igen, men der skete ikke noget ubehageligt. På et tidspunkt fik vi en venlig lovning på at se Dagmarhus' torturkammer, der viste sig at være en frisørlignende stol, hvor vi blev fotograferet. Det hele var overstået hurtigt og så tilbage til cellen. Vi anede ikke uråd.

den 17. maj blev vi hentet ved 7 - 8-tiden om morgenen. Soldater i anden uniform end ellers; velholdte uniformer og hver med en maskinpistol med træskæft - det lignede poleret elm. Der var 10 - 15 mand, så de sædvanlige lænker var unødvendige. Vi var klar over, at noget usædvanligt var ved at ske. Vi blev kørt til Dagmarhus i en prærievogn, og vagtfolkene sad med på ladet.

Vi kom op i et værelse på 2. sal og placeret på stole med næsen tæt mod væggen i et stort ret tomt rum. Der var huller i væggen, som jeg troede var skudhuller. Soldaterne talte højt bag os, der var aktivitet, og det lød som ladegreb på maskinpistolerne.

Da var jeg meget bange for, at de ville skyde os i ryggen. Jeg opsendte igen en lille bøn til Vor Herre om lidt hjælp; det er det svært at lade være med, når det kniber så meget som her.

Jeg tror ved 9-tiden, var ventetiden overstået. Ført ind i et nyt rum med borde stillet op i en vinkel med 4 stole midt på gulvet, hvor vi blev placeret; jeg på højre fløj ud mod vinduet. Ved bordet sad 3 fine officerer, hvor 1 var mere lige end de andre. På bordet foran dem lå der akter og bøger. Jeg så, at der uden på bunken stod "Die Sache Jensen, Frede Toftgaard". I den anden side af vinklen sad anklager og forsvarer; bag os var der soldater som tilhørere; på min højre hånd en tolk. Der var orden i lokalet. På væggen var i det mindste 3 billeder med tekst - jeg kan huske 2:

Hilf dir selber,
dann hilft dir auch Gott.

Ein Pfui der Mann,
der sich nicht wehren kann.

Det var "SS- og politiretten i Danmark", vi var stillet for, og det var den ret, der stod for de fleste af dommene i forsommeren 1944. Ham, den mere lige end de andre, retsformanden, ledede mødet, der foregik stort set som i en dansk retssal med oplæsning af anklageskrift, afhøring af hver enkelt, dommerspørgsmål og endelig en anklage- og forsvarstale. Retsformanden var overordentlig vel inde i sagen. Han kunne udtale vores navne, huske alle hændelsesforløb og detaljer. Han lyttede til vores indvendinger, slog op i lovbøgerne og flyttede os et par gange til anden paragraf, omend strafferammen vist nok var den samme.

Anklageren var elegant, talte præcist og længe og sluttede med at kræve dødsstraf over os alle, hvilket jeg erindrer, at jeg syntes var lidt voldsk. Forsvareren holdt en kort og klart svagere tale og henviste stort set alene til vores unge alder. Så trak de 3 dommere sig tilbage, og vi blev siddende på vores stole.

Jeg tror, det varede 1 time, før de 3 dommere kom ind. Vi blev kommanderet til at stå op, mens dommen blev læst op, og sagen derefter gennemgået i hovedpunkter. Jeg har en erindring om, men jeg ved ikke, om den er rigtig, at de 3 herrer trak handsker på, inden domsoplæsningen startede.

Vel nærmest som i en tåge hørte og forstod vi, at vi alle var dømt til døden; det var en sær og uvirkelig følelse, og det gik under alle omstændigheder ikke med det samme helt op for mig, hvad det i grunden var, der var sket. Dommerne, anklager m.v. trak sig tilbage, og vi talte så med tolken alene. Han fortalte på dansk, at vi var dødsdømt, og at denne dom ikke kunne appelleres. Han skyndte sig dog at tilføje, at dommen først fik retskraft, når den var blevet underskrevet af Dr. Best, hvilket vi ville blive underrettet om, når det skete. Videre, at vi så kunne søge benådning. Han var pænt opmuntrende overfor os.

Vores vagtkompagni kom og tog os ned i bilen igen. Så skete der det meget mærkelige, at stemningen i bilen hjem var munter og god. Mens vi ellers ikke måtte tale sammen, lod man os

nu få frit slag. Vi kunne gennem prærievognens celluloidvindue se ud. Det var en solskinsdag. Jeg tror, kastanjerne blomstrede, men jeg er aldeles sikker på, at der var et mylder af cyklister - især af hunkøn - på gaden. Vi afleverede en vældig samling morsomheder til hinanden og havde i virkeligheden en munter tur hjem - vore soldater så forundrede på os.

Hvor længe det hele varede, ved jeg ikke, men min fornemmelse er, at vi var hjemme i Vestre Fængsel omkring kl. 14. Ude at tisse var vi vist ikke under retsmødet og ventetiden. Jeg husker, at jeg måtte ud på toilettet, inden jeg kunne fortælle Bjørn, hvad der var sket.

Bjørn blev mere chokeret, end jeg var. Han fandt ud af, at han så selv ville få mindst 3 - 4 års fængsel. Men vi kom i fællesskab ned på jorden, og jeg rykkede så i den dims, hvormed man kunne tilkalde vagt ude fra. Der kom en vagt, og jeg meddelte, at jeg ønskede at tale med "MEISTER", for jeg var dødsdømt og havde derfor krav på visse privillegier.

Meister var ikke hjemme, men man lovede at sende ham, og han kom op til mig mellem kl. 8 og 9 om aftenen,. Han blev højligen forundret over, at jeg var faldet i søvn, hvilket jeg var, så træt jeg nu en gang var. Jeg fortalte ham, at jeg var dødsdømt, og at jeg herefter forventede at få tobak, ret til at skrive og modtage breve samt ret til at få min mor på besøg, hvilket jeg bad ham foranledige. Han tog det pænt og lovede at se på mine ønsker, men noget konkret kunne han ikke sige.

Jeg fik sat en rød seddel på krogen på min yderdør, og klappen, der blev åbnet, når de ville kigge ind til én, kom til at stå åben i flere dage, så man ubemærket kunne følge med i, hvad der skete i cellen. Lyset blev også tændt et kort øjeblik et par gange om natten.

Det var meget hyggeligt med den åbne klap, omend det kun var lidt, der kunne ses inde fra og ud på gangen. En tidligere fange havde med små bogstaver skrevet i udskæringen omkring hullet:

Læn Dem ikke ud !

Kapitel 3

13 DAGE

****

Der kom til at gå 12 - 13 dage og aftener samt nætter med en dødsdom. Rimelig rolig var jeg, for så længe jeg ikke havde fået besked om, at Dr. Best havde underskrevet dommen - og min fornemmelse var, at det kunne han ikke finde på - var der ingen overhængende fare. Jeg havde jo heller ikke fået den lænestol ind, som alle dødsdømte skal have, og jeg havde heller ikke fået cigarer eller andre begunstigelser.

Der kom ganske vist en soldat med et papir, jeg skulle skrive benådningsansøgning på. Det havde jeg ikke prøvet før, så jeg bad om lidt forklaring. Han fortalte, at jeg skulle skrive mit "Lebenslauf" - livsforløb. Jeg kunne jo kun sige, at jeg var så ung, så jeg ikke havde noget egentligt Lebenslauf at beskrive. Vi fandt dog i fællesskab ud af, at jeg var født, og det kunne jeg skrive, og at jeg havde gået i skole, indtil for en god måned siden. Jeg skrev så i øvrigt, at jeg ikke havde ment, at mine handlinger var så alvorlige, og at den militærorganisation, jeg var dømt for at have været med i, skulle man ikke tage så tungt på, for den var tænkt til at opretholde ro og orden og eventuelt kæmpe mod kommunister, når kaos omkring krigsafslutningen kom. Jeg skrev vist også, at de af hensyn til min unge alder og min mor burde benåde mig.

Vi havde besøg af direktør Helmer Rosting fra Dansk Røde Kors, og jeg fik vist cigaretter af ham. Han var usikker ved situationen; men det kan jeg godt forstå, og han står under alle omstændigheder højt hos mig, for han har senere fortalt, at vi tog dødsdommen meget smukt. Fængselspræsten fra Vridsløse kom på en eller anden måde ind hos mig - vist nok fordi min søster boede hos en præsteenke, der kendte fængselspræsten. Det var en meget stor opmuntring. Flere år senere fortalte han mig, at han fortsat havde anfægtelser, fordi han syntes, det var så lidt, han kunne yde mig. Jeg kunne med tryk fortælle, at besøget havde været en meget stor hjælp, og at han havde sagt og gjort, som rigtigt var - hverken mere eller mindre.

Min mor kom på besøg ca. 1 uge efter dommen. Hun havde en hat med den særeste grønne fugl i toppen og grønt slør ned for ansigtet. Det har formentlig været flot den gang.

Hun var sikker, og i hende var den optimisme og varme, hun altid havde overfor mig, uden at hun behøvede eller rettere sagt forfaldt til at fortælle mig det. Ingen piben, ingen bebrejdelser - bare sådan, at hun gav tryghed og ro. Snakke om sagen måtte vi ikke, og tolken skred ind, når vi nærmede os denne.

Med var lillesøster Jytte - 14 år . Jeg husker, at hun forekom mig meget større, end da jeg lidt brat havde forladt hende en lille måned tidligere. Jeg havde systematisk drillet hende, fortæller hun senere; men hun var altså tydeligt usikker ved situationen. Hendes øjne afsøgte rummet og loftet, som om der var en udvej, hun ville finde.

Dagene gik - og de gik slet ikke så tosset endda. Ingen overhængende fare, og det kunne da ikke være rigtigt, at det kunne gå galt. Lidt speciel var man jo i fængslet, rød seddel på døren og dødsdom inde bag ved. Bjørn og jeg spillede skak, snakkede godt og hyggeligt om den tidligere fange, der mange steder havde ridset: "Jeg elsker dig, Ruth".

Der er slet ikke så få fornøjelser i et fængsel med en rimelig arbejdsgang, hvor man ikke hele tiden er hysterisk med at lukke af og lukke døre, som man var i Århus Arrest. Maden, vejret, larmen gav et vist bundbrød i at følge dagenes løb, og så var der immervæk specielle oplevelser:

- En dag havde man efter gårdtur eller toilettur ikke fået lukket dørene, og vi kunne fra cellen kigge over til dem på den anden side - både nedenunder og ovenfor. Skråt nedenfor mig var der en stor fyr, og jeg tilkendegav ved at vise med fingeren ind i tindingen, at jeg var dødsdømt. Han gjorde det samme. Jeg tænkte, at det var en slem pralmås; det var kun mig, der var i den situation. Senere i tugthuset Dreibergen Bützow mødte jeg ham, og han fortalte mig, at han havde haft nogenlunde samme tanker om mig. Han var en af de overlevende fra Viborg-gruppen.

- Jeg tog mig lidt ekstra friheder, krævede hyppigere ture på toilettet - "dødsdom, De forstår". Det gav lidt bedre tid til at læse meddelelserne på væggen på toilettet og i det foranliggende skyllerum. En dag sad der én inde på et af de små aflukker, og jeg kunne høre, at han havde besvær med at få afleveret, hvad man gør der. Jeg spurgte til hans befindende over døren. Han fortalte mig, at han var nervøs, for han skulle ind på Dagmarhus, og han var sikker på, at han fik en dødsdom. Jeg kunne svare, at han ikke skulle være bekymret for Dagmarhus, for jeg havde været der for et par dage siden, og det var ikke slemt, men at jeg i øvrigt dér havde fået dødsdom. Han nåede at få sagt "Hu", inden jeg hørte, at han ikke længere havde træg mave.

- En aften eller nat, før jeg var benådet - under alle omstændigheder på et tidspunkt, hvor der ellers var ro - blev jeg kaldt ud af cellen. Mave og tarme snoede sig på en dum måde, men få minutter efter, blev der råbt, at det var en fejl celle, man var gået ind i. Knud blev engang kaldt ud, og han spurgte så, hvor han skulle hen, og soldaten sagde: "Du skal hen og skydes" - ment som en morsomhed. Soldaten var ulykkelig, da Knud's cellekammerat læste og påskrev for ham.

- En vagtsoldat, som en kortere periode kom visse eftermiddage, sagde altid: "Bitte schøn", når vi skulle gøre et eller andet. Det var aldeles vidunderligt - vi var så glade og holdt så meget af ham. Han hed kun "Hr. Bitteschon". En anden kendte ikke rigtigt fængselsrutinen, og han gav hele afdelingen en ekstra toilettur midt på eftermiddagen. Det var en helt strålende afveksling.

- Der var ved krigsretten sagt, at aktiviteten på den illegale front ville få betydning for vores chancer for at slippe. I dag - og specielt efter alt det, jeg har læst - må jeg erkende en uendelig naivitet; men den gang troede jeg på, at de derude ville have forståelse for, at det var lidt tidligt, at jeg skulle dø, så man ville begrænse aktiviteterne. Der var en gangarbejder, som var flink til at hviske det nyeste til mig, og han sørgede i øvrigt for at fortælle, når der var eksekveret dødsdomme, og når der havde været sabotage. "Du står jo som nummer 1 på jeres hold, men der er nogen imellem endnu".

- En dag, hvor døren endnu ikke var blevet lukket efter madlevering eller gårdtur, stak samme gangmand hovedet ind og fortalte, at der et par celler længere henne lå en såret kammerat i en blodig skjorte. Han kunne se, at jeg havde en god

hel skjorte - det var i øvrigt en helsilkeskjorte af min fars, lyseblå og ikke svært elegant, for flipperne var for lange - men denne skjorte ville hjælpe den sårede kammerat. Selvom jeg ikke fandt gangmanden umiddelbart sympatisk, afleverede jeg den ene af mine 2 skjorter.

Da vi en 3 ugers tid senere skulle til Tyskland, var gangmanden med. Han var SS-mand, der havde lavet en lovovertrædelse, men han havde altså min helsilkeskjorte på. På det tidspunkt havde jeg lært, at man godt sommetider med fordel kan holde sin mund, og jeg så ud, som om jeg ganske havde glemt denne skjorte.

Jeg kunne blive ved meget længe med fortællinger, men nu er det bedst at få dødsdommen overstået.

Det skete ***mandag den 29. maj***. Det var 2. pinsedag om formiddagen. Vi syntes nok, at det var et lidt sært tidspunkt, at vi blev kaldt ned på. Bedre fik vi det ikke, da vi kom ind i et cellekontor helt nede i den fine ende, hvor der var vel omkring en halv snes uniformerede folk - fine uniformer - der var ingen hængerøv i bukserne. Det var tilsyneladende officerer lidt oppe på rangstigen. De var umiddelbart venlige, muntert talende med hinanden, anderledes end det, vi så ofte så.

Der kom ro over forsamlingen, og én begyndte at læse op, at vi den 17. maj var blevet dødsdømt for det og det, og så kom det, det rystede i forbifarten, nemlig, at Dr. Best havde underskrevet dommene den 18. maj og således givet disse retskraft. Men nu var vi altså blevet benådet til livsvarigt tugthus, og straffen skulle afsones i "Riget".

For første gang havde vi svært ved at klare den. Denne voldsomme sikkerhed og kraft i denne gruppe officerer gjorde, at vi næsten ikke kunne tro og tænke, at krigen kunne falde ud mod dem, og et livsvarigt tugthus i Tyskland lød jo meget, meget grimt. Tolken blev bekymret og spurgte, om vi dog ikke havde forstået, og om vi ikke var glade. Vi fortalte ham, at vi bestemt ikke var glade, og sådan, som situationen var, måtte vi have foretrukket en anden løsning. Men så talte han beroligende til os. Han sagde for det første, at der var blevet sagt, at vi havde en chance for benådning en vis tid efter krigens afslutning, hvis vi opførte os ordentligt; men at det jo i øvrigt ikke var sikkert, at det hele varede så længe. Og så gik det helt op for os, at nu var den farlige situation overstået, og at der var håb forude. Jeg bestemte mig dog til indtil videre at skikke mig vel.

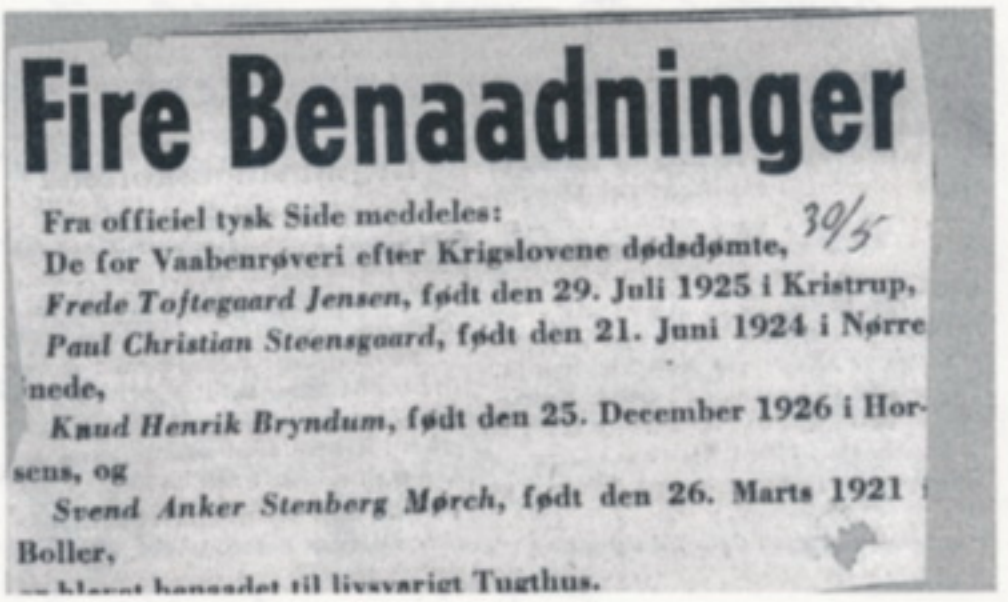

Fire Benaadninger

Fra officiel tysk Side meddeles:
De for Vaabenrøveri efter Krigslovene dødsdømte,
Frede Toftegaard Jensen, født den 29. Juli 1925 i Kristrup,
Paul Christian Steensgaard, født den 21. Juni 1924 i Nørre
nede,
Knud Henrik Bryndum, født den 25. December 1926 i Hor-
sens, og
Svend Anker Stenberg Mørch, født den 26. Marts 1921
Boller,
— blevet benaadet til livsvarigt Tugthus.

Avis dagen efter benådningen

Den kommende Vestre fængselstid husker jeg som tiden, hvor jeg lærte det "at nørke", nemlig at få tiden til at gå rimeligt hurtigt uden mere kvalificerede aktiviteter, Bare usystematisk snak med lange pauser, enkelte faste beskæftigelser, og så jagten på dette at finde på noget nyt og lave et lille nummer, der brød rytmen.

Min søster Inge var på besøg hos mig 2 - 3 gange. En aldeles vidunderlig opmuntring. Hun havde en gang en bakke jordbær med - de var tidlige - og jeg mener at erindre, at de kostede

omkring 8 kr. for 1/4 pund. Chokolade fik vi også og lidt cigaretter. Jeg delte selvfølgelig med Bjørn, der ikke selv fik besøg. Men han kunne gemme, og han delte så det gemte med mig. Jeg tog det, selvom det var lidt uretfærdigt af mig, men i begyndelsen skulle jeg jo skydes og senere fedes op til Tysklandsturen.

Mad var der nok af, og efterhånden kunne vi fængselsteknikken. Jeg var ved at indstille mig på at sidde i Vestre Fængsel indtil den snarlige krigsafslutning eller måske blive sendt til en af de lejre, hvor de norske studenter var. Det hele var alt taget i betragtning ikke så værst.

Men ***den 21. eller 22. juni*** - det lille papstykke, jeg prikkede hul i hver dag, har hul for den 23. også, men det sidste hul eller 2 må være lavet på turen - begyndte en helt ny historie: at blive sendt til fangenskab i et fremmed land, der var i krig.

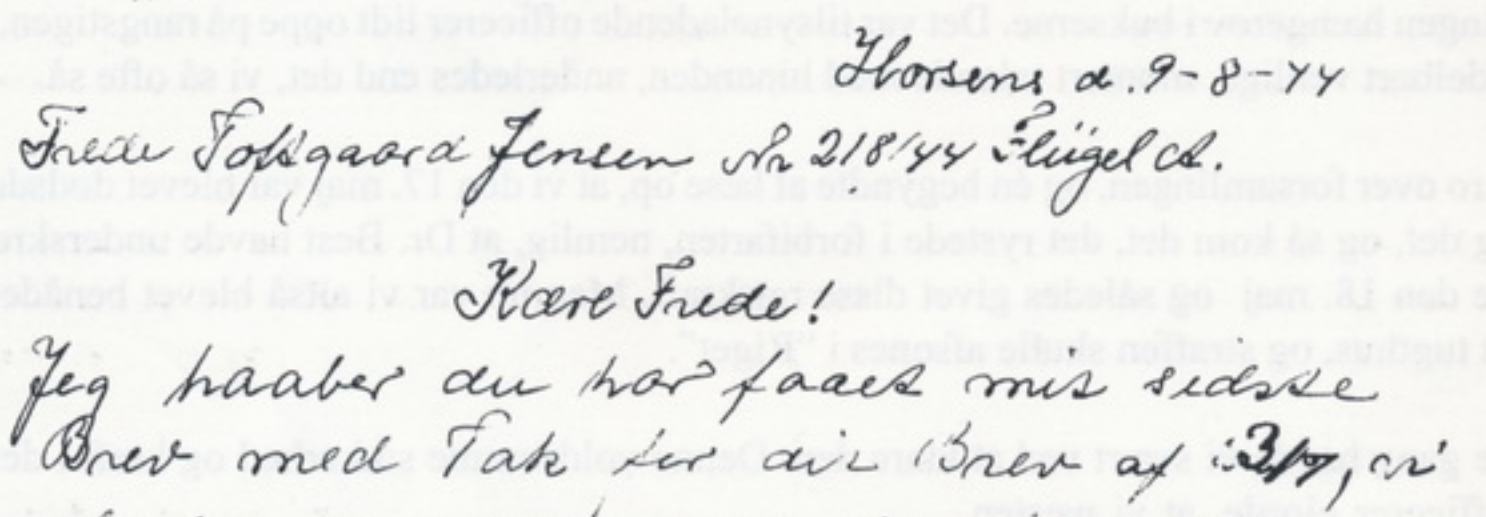

Horsens d. 9-8-44

Kære Fredes Forældre og Familie Nr. 218/44 Flügel Ch.

Kære Frede!

Jeg haaber du har faaet mit sidste Brev med Tak for dit Brev af 3/7, vi glæder os meget over du har det godt. og er vel godt tilfreds og Humør, og at du er glad for arbejdet. Vi har det alle godt. Tyskerne var i Odabenraa i 3 Uger, og jeg var nede at hente hende og var der i 4 Dage. Jeg har jo holdt min Ferie i Sønderjy Sammen med Inge, Faster, Tyskerne og lille Grete, vi havde dejlige Dage. Huset har været lejet ud til en Ingeniør hos Hede Nielsen, og Ekkang var paa Besøg hos dem, sad det var fint. Tyske er begyndt Skolen igen, det er ikke varmt i denne Varme. Inge har det ogsaa godt

(Fortsættes side 27)

Kapitel 4

DETTE AT HAVE DØDSDOM

****

Tiden var ikke så slem, som man umiddelbart skulle tro. Med mine knap 19 år en pæn optimistisk tro på, at mig kunne det ikke gå helt galt. En fornemmelse af det fuldstændig absurde, urimelige i at min mor skulle rammes, troede jeg vel ikke helt alvorligt på.

Måske var det sådan, at jeg ikke nåede at opfatte faren som overhængende. Jeg var sikker på, at så længe, der ikke var kommet besked om Dr. Best's underskrift og bekræftelse af dommen, var situationen ikke aldeles farlig. Så oven i - så længe vi ikke havde haft besøg, var der tid endnu. Da så besøgene kom, havde de ikke været skræmmende, men tværtimod vist optimisme og godt humør. Og endelig - den dødsdømtes normale begunstigelser: lænestol, god mad og tobak havde jeg jo slet ikke fået.

På den anden side brugte jeg megen tid til at tænke på, hvordan jeg ville klare situationen, hvis den skulle komme., Jeg gennemtænkte, og i tankerne formulerede jeg det sidste brev, som jeg jo vidste, man ville få lov til at skrive; riste et lidt pænt eftermæle over sig selv er jo ikke den dårligste tanke at lege med.

Og så ved selve pælen med den sidste cigaret. Spørgsmålet om et sidste ønske ville jeg besvare med en cigaret til og så ikke bind for øjnene. Jeg tænkte på, hvor pænt det hele skulle gå for sig, og at jeg i det mindste ikke skulle jamre eller vise svaghed. Jeg tror, at jeg havde kunnet klare det, for jeg vidste udmærket, hvor meget mit hjerte havde banket, og mine tarme og mave havde vendt sig i den senere tid, uden at jeg af den grund var brudt sammen. Men alle tankerne om den heltemodige sidste optræden var nok dagdrømmerier, som kunne gennemføres, fordi jeg inderst inde var så sikker på, at jeg skulle overleve.

I sommeren 1987 har jeg for første gang været på henrettelsespladsen i Ryvangen - det ville vist have været svært at være så kæk der, men mange har klaret det.

Det er mig stadig lidt af et mysterium, hvorfor vi blev udvalgt til at blive dødsdømt. Der var så mange andre og mere aktivt belastede end vi, man kunne have anvendt som afskrækkelsesobjekter. Men det var klart, at vi havde belastet os selv svært ved at angribe tyskere direkte, hvor man ellers normalt tog fat på danskere eller danske virksomheder, der arbejdede for tyskerne. De fleste af de andre dødsdømte fra maj og juni 1944 havde arbejdet sammen med faldskærmsfolk fra England, og det var tilsyneladende lige så slemt, for her blev enhver forbindelse straffet hårdt.

Skolen, vore forældre, politimesteren i Horsens, Gymnasieskolernes Lærerforening og Danske Kvinders Nationalråd søgte benådning for os. Gymnasieskolernes Lærerforening pegede på, at man ville få svært ved at styre skolerne, hvis dommene blev eksekveret. Jeg har set Nationalrådets benådningsansøgning - det lykkedes indenfor 1 dag eller 2 at skaffe personlige underskrifter fra en halv snes kendte kvinder. Min mor skriver i sin ansøgning: "Let påvirkeligt sind, eneste søn og enke for få år siden". Til Udenrigsministeriet fortæller mor bl.a. også, at jeg er "ret godtroende". Det har jeg i dag intet imod, at hun mente. Men hvorfor vi alle slap igennem er uklart. Modellen

i 1944 var, at der blev taget øverst fra listen, og enkelte i bunden af listen kunne så blive benådet.

Jeg har haft lejlighed til at gennemse akter i Udenrigsministeriet's arkiver. Der eksisterer tilsyneladende ingen officielle skrivelser fra tyske myndigheder. Dødsdomme og benådninger underrettes man om ved kopier af pressemeddelelser, der kræver offentliggørelse af en bestemt tekst. Der er heller ikke referater på ministeriets sag om sagsbehandlæingen, men ved bemærkninger på pressemeddelelser og de enkelte referater af drøftelser med Dagmarhus kan man klart se, at Udenrigsministeriet med hjerte og kraft arbejder med. Eksempelvis noget i retning af "telefon modtaget i sekretærvagten kl. 16.32, ekspederet videre til ..... kl. 17.08".

Af et notat om samtale med en "Oberregierungsrat" fremgår, at det en overgang var fornemmelsen, at vi 3 skoleelever kunne slippe, men derimod ikke vor chauffør, der var 24 år og formentlig "anstifter". Det ville have ødelagt vort liv.

Det mest overraskende: vi benådes den 29. maj - 2. pinsedag. Dr. Best ringer til Udenrigsministeriets direktør, Svenningsen, samme dag - altså en helligdag - og meddeler benådning. Næste dag skriver Svenningsen til Best og "takker for den godhed, De viste ved straks at underrette ..... ".

På 40-årsdagen for vores dødsdom var vi 3 overlevende skolekammerater hos mig, og det blev omtalt i Fyens Stiftstidende. Jeg hørte bag efter en forklaring på, at det var gået os så lykkeligt. Knud's grandonkel var tysk konsul i Odense, og han rejste til Dr. Best for at tale benådning. Dr. Best tilbød benådning af Knud, men derimod under ingen omstændigheder af alle vi andre. Konsulen stod fast på, at det, han bad om, var benådning af alle, og at han ikke ville opfatte det som en begunstigelse, at Knud alene slap. Efter en lang samtale skulle Best have givet sig, uden at jeg dog kender argumenter.

Hen i marts/april 1945 kaldte Dr. Best konsulen til København og bad om hans bistand, når opgøret senere kom. Best henviste her til, at han havde reddet vi 4.

Hvordan det nu end er gået for sig, var det hyggeligt for mig, at alle 4 skulle slippe. Når jeg i min pensionisttilværelse får god tid, vil jeg prøve at forske i, om der trods alt kan ses lidt logik i den tyske dødsdom og benådningspraksis.

TIL TYSKLAND

Den 21. eller 22. juni om aftenen kom en af vagtmændene ind i cellen og fortalte, at jeg skulle pakke sammen, for næste morgen skulle vi på transport. Jeg mener, at han kunne fortælle, at det var til Tyskland.

Meget tidligt næste morgen var vi 4 og 6-8 andre samlet i en af cellerne i bunden af fængslet - alle med de enkelte ejendele, vi havde.Stemningen var trykket, dels havde vi ikke fået sovet så meget, og dels var der jo uhygge over at skulle sendes af sted. Vi var de yngste, der var nogen lidt mere voksne, og endelig et par lidt ældre.

Men så kom der en høj mørkhåret voksen mand med stor rygsæk ind, og han skældte og bandede, så det bragede, over disse asener til tyskere, der havde fundet på uden forudgående besked at komme og vække ham ukristeligt tidligt for så at sende ham til Tyskland. Det var opmuntrende - det hele blev meget lettere, vi var ikke så bange mere, når vi hørte, hvordan den gode dyrlæge

Hans H. fra Lolland turde té sig.

Vi havde et vagtmandskab på vel 15 til vi 13, der var med på transporten. Der var 3, der var i tysk tjeneste, men åbenbart havde fået domme, og så overlevende folk med lange fængselsstraffe fra "faldskærmssager". Vi var under transporten i Danmark igen lænket sammen, men denne gang to og to med håndjern - en højre og en venstre arm sammen.

Det var igen en af de overdækkede vogne, hvor vagtmandskabet sad med på ladet, men placeret således, at der ikke var nogen mulighed for os at komme ud.

Det var endnu tidlig morgen, da vi nede på Lolland stoppede op og blev kommanderet ud for at tisse. Til den ene side var der skov, til den anden side marker, hvor vi kunne se en gård vel et par hundrede meter borte. Tanken om, at vi skulle skydes bag fra, var der, men vi trak over for at forrette vores ærinde ind mod skoven. Men den joviale transportleder kommanderede os over til den anden side, hvor solen også skinnede ind på os, og så sagde han jublende: "Lad solen skinne på den, det vil vare længe, før det sker igen".

Ind på en færge og ned i de underste saloner. Det hele var meget fredeligt og roligt, og det var færgens personale, der serverede kaffe til os. Hans H. kendte en tjener, og han fik en hilsen sendt hjem. Vi andre var grønne af misundelse.

I Tyskland overtog jernbanen den videre transport i så pæne godsvogne, at vagtmandskabet sad på bænke i den ene halvdel. Vores vagtmandskab havde ordre til at aflevere os helskindet til fængselsvæsenet i Kiel. Det med det helskindede tog de så alvorligt, at civile tyskere blev jaget ud af de bedste rum i en stor beskyttelsesbunker under et bombardement, hvor toget holdt på banegården i Lübeck. Vi - farlige fjender af Riget - skulle have højeste grad af sikkerhed for at nå frem til afsoning - og så slap vagtmandskabet med ind i den sikre del.

I Kiel Tugthus var vi 4 - 5 dage, og dermed var vi overgivet til det tyske fængselsvæsen og fri af SS og SD, og hvad det ellers hed. Kiel var ikke rar, for der var en meget stram rengøringsdisciplin. Saubermachen, immer saubermachen, og alle mulige trusler, hvis alt ikke var gjort rent. Truslerne var så stærke, at jeg ikke vovede at bruge potten om morgenen, fordi jeg ikke var sikker på at kunne overholde reglementets krav - en blankpudset potte ved afrejse. Jeg stred en hård dag igennem med håb om mulighed for at komme igennem med ønske om toiletbesøg. Endelig var befrielsen der: vagtmester stak nøglen ind i låsen til vores celle - og så rislede det varmt ned ad benene. Men Knud, George og jeg var sammen nogle timer, og det var godt.

Og så rundtur over Hamburg, Neumünster, Lübeck igen og derefter til Dreibergen-Bützow sammen med efterhånden et par hundrede fanger fra andre nationer. Vi gjorde nogle gange over for nye vagtmandskaber forestillinger om, at vi var vant til at blive transporteret alene og med håndjern og var ikke aldeles tilfreds med at gå sammen med et par hundrede andre - blot med en tøjsnor slået uden omkring hele bundtet, og en enkelt vagtmester med snor i den ene hånd og cykel i den anden.

I Dreibergen, hvor kun vi 13 danske skulle af, var der et par mand til at hente os. Da de fik at vide hvilke straffelængder, vi havde, blev der ringet til tugthuset, og der blev sendt håndjern ned, så vi standsmæssigt kunne vandre vel 1 km eller 2 en bagende varm sommerdag - ca. 1. juli 1944 - ud til tugthuset, der lå lidt uden for byen.

Ind gennem en fængselsport med røde plakater i portrummet: "Plünderer hingerichtet" i et større

Bildet ca 1990: Mit vindu øverste etage, mesteparten vindu.

Bildet ca 1990. Den midterste dåra er min. Da vannet, hvor Heinz skilled 3/4 liter sæpe hver dag, er fjernet.

antal. Ind og stå på række i en fængselsgang. En gruppe fanger kom forbi på vej til gårdtur. Uden at bevæge læberne spurgte de, om vi var danskere, og da vi bekræftede, hviskede de: "Her er ikke så slemt". Til det sidste var jeg omhyggelig med at give de, der så ud til at være nye, samme oplysning. Sådan noget er godt, når man er bange.

Der gik en tid med indskrivningsrutinerne, og vi skulle klippes. Da steg forargelsen igen op i os. Vi fortalte med stor kraft, at vi ikke ville klippes, og der måtte gøres en undtagelse fra reglementet. Vi mente ikke at kunne være bekendt at komme hjem med kort hår, og det ville vi jo gøre, for krigen var færdig i løbet af et par måneder eller tre.

Men ingen kære mor - maskinklippet helt til grunden. Det så komisk ud, især på de andre, men væmmeligt var det at lade hånden glide op over den skaldede isse, der tidligere havde været dækket af hår, der ikke var klippet i 3 måneder.

DREIBERGEN - BÜTZOW

Godt 10 måneder blev det til i tugthus i Dreibergen Bützow. Kort tid sammenlignet med de norske fanger, men lang tid sammenlignet med hovedparten af det de fleste danske koncentrationslejrfanger fik. For mig længe, men heller ikke for længe - for også det slap jeg helskindet igennem.

Da jeg hørte oplæsningen om livsvarigt tugthus vidste jeg ikke, hvad det var for noget. Jeg forestillede mig, at vi skulle tugtes et antal gange om ugen eller noget i den retning. Min nabo i Vestre Fængsel, der havde været sendt et par måneder til Tyskland, kunne imidlertid på et stykke toiletpapir fortælle, at det blot var hårdt arbejde. Jeg forestillede mig så noget med at stå med en skovl i jordarbejde, og så om en kortere tid vende stor, stærk, langhåret og fuldskægget hjem til Horsens. Det blev jo noget ganske andet.

Var det slemt? Ja, det var slemt at leve med frygten for morgendagen, og det der ville ske omkring krigsafslutningen - leve med usikkerheden omkring dem derhjemme - føle den gnavende sult døgnet igennem - mærke kulden vinteren igennem og så i øvrigt have lus og lopper til overflod. Men alligevel - min erindring går på, at det efter omstændighederne var til at bære, også fordi dagligdagen ikke var farlig, men havde sine afvekslende rutiner. Når jeg senere har læst og hørt om, hvad både nordmænd og andre nationaliteter har prøvet, må jeg ikke jamre.

Jeg har senere været på længere rekreationsophold, haft lange sygehus- og sanatorieophold, charterrejser og perioder med små kår eller alt for meget at lave; det er ikke altid morsomt, men man finder ind i rutinen, så man får det til at gå.

Siger jeg, at det var til at bære, fordi vi har tiden, der læger alle sår? Nej, jeg har for kort tid siden set et brev, jeg skrev den 9. maj 1945 fra Sverige til min søster, hvor jeg altså lige efter, at det var overstået, siger, at så slemt var det ikke:

> "Jeg har det godt - det har jeg i øvrigt hele tiden skrevet, men denne gang er det virkelig sandt. - Men vi har nu ikke haft det så slemt dernede. Godt, man ikke var i koncentrationslejr! Vi har sultet bravt hele tiden, være fyldt med lopper og lus, gået i det samme tøj hele tiden, og i vinter (uha) frøs vi, så jeg havde frost i benene og alle fingrene. Vi arbejdede i en celle med stengulv, der lå i vindsiden, manglede en rude, og fyret var

der ikke; det var en pine fx at røre ved de kolde sakse. Til sidst kunne vi ikke holde det ud mere. Nerverne stod på højkant i den tid. Vi fandt derfor på at hoppe rundt på gulvet og banke fingrene hver gang, mester kom ind og lod helt være med at levere arbejde ud. Da blev vi endelig flyttet til en varmere celle, og efterhånden blev man atter sig selv. Ellers var vi i reglen udsat for næsten venlig behandling; de rigtige nazi-banditter var indkaldte, og vi havde nogle gamle nussehoveder som vagtmestre, der var meget mere interesseret i vore fortællinger om dansk mad.

En vagtmester på 70 år, der lignede en østrigsk kejser, sagde vi i reglen "du" til og kaldte ham "Franz Josef". Når de kunne lugte, at vi havde røget, bad de os om at lukke vinduerne op, for at hovedvagtmesteren ikke skulle opdage det. Det var dog hovedsagelig i den sidste tid, de var så venlige.

Vi har været sammen med alle mulige slags tyske forbrydere, men vor mester satte dog helst danskerne sammen. En tysker, jeg blev venner med, gav mig 3 måneder igennem 3/4 liter suppe; det var i den dårlige vintertid, og det betød meget. Jeg tror, jeg kan takke ham for, at jeg klarede mig i vinter. "

Tugthuset Dreibergen Bützow lå - og for en del år siden så jeg, at det gør det stadigvæk - på et lille højdedrag i nærheden af byen Bützow i Mechlenburg ca. 100 km sydvest for Rostock. Ved dette senere besøg blev jeg taget og holdt forvaret en god time, fordi jeg ude fra fotograferede ringmur og det vindue, jeg havde siddet bag ved i godt et halvt år. En lille mand tog mig: "Kamera abliefern, mitfolgen", og han var aldeles utilgængelig for argumentation. Desværre var det en nyopført afdeling, jeg kom ind i, for jeg ville gerne have det min egen gamle.

Efter murens fald har jeg været på besøg igen, hvor jeg blev vist op til fængselsdirektøren, der venligt gav mig en rundtur helt ind i min gamle sovecelle.

Der var lidt tårnværk på fængslet, hvor der sad et ur, der slog hvert kvarter. Ellers var det, som gamle fængsler vist alle steder er, med små vinduer højt oppe. Der var lange 3-etagers fløje med bred midtergang, åben fra gulv til tag, lange rækker døre ind til sove- og arbejdsrum. Cellerne nogenlunde som i Vestre fængsel, hvor der var 6 skridt frem og 6 tilbage. Modsat Vestre fængsel var der gamle trægulve, som var fortrinlige for lopperne, besværlige at vaske, og især var de slidte gulve en belastning, når man var kommet for skade at vælte den store fajancepotte, som kun blev tømt 2 gange om dagen.

Ned fra vippevinduet hang noget, der lignede et kosteskaft, som man benyttede til at åbne og lukke vinduet med. Da jeg første gang så det i Kiel, troede jeg, at stokken hang for at have den ved hånden, hvis uvillige eller genstridige skulle belæres om passende opførsel.

Fængslet havde en tugthusafdeling og en fængselsafdeling. Der var næppe større forskel på de 2 afdelinger, og fængselsfanger gik også ind i tugthusets arbejdsceller. Fængselsfanger var blot klædt i lyseblå drejlstøj uden striber på, og der var vist ikke knyttet særlige retsvirkninger til fængselsstraffen. I det daglige var det ligegyldigt, måske bortset fra fængselsfangernes store risiko for en dårlig udekommando. Og så havde vi selvfølgelig i tugthusafdelingen en følelse af, at det var os, der var de hårde drenge.

Der var et par tusinde fanger i fængslet - overvejende tyske kriminelle, dømt ved ordinære domstole - og så et par hundrede danskere og et par hundrede nordmænd, fortrinsvis dømt for illegal virksomhed. Dertil enkelte tvangsarbejdere fra andre besatte lande, der gennem systemets inkonsekvenser havde fået en almindelig dom.

En del fanger var på udekommando. Det havde ikke betydning for mig og mine kammerater - al den stund, det normalt kun var dem med straffe under 10 år, der blev sendt ud. Vi var nu glade for at være i det rolige og beskyttede miljø i tugthuset, for der gik rygter om, at man nogen steder skulle arbejde hårdt. På den anden side var der også historier om den uendelige mængde kartofler og brød, disse udekommandofolk kunne skaffe sig.

(Brev fortsat fra side 20)

Fru Lausen er i København for Tiden. Anna
og Inger har faaet en Datter d. 5 Juli hun
skal døbes i August, da har Knud Ferie.
Til din Fødselsdag havde jeg Kaffegæster. Ellen, Lise
Lykke og Birthe, de kom alle med Roser.
Birthe og Lise skal paa Husholdskole og [illegible] Filo-
sofikum Lykke paa Bibliotek her i Byen, Ellen
skal paa en Skrædderskole i Køping, nu til den
15 Aug. Da der endnu ingen Studentersold har
været er hun [illegible] saa hun skal have sin,
naar det skal holdes der er ikke om at
holde det i Julen maaske saa har de to
og saa [illegible] kan komme hjem fra København
Jeg har faaet 1000 Tørv og venter [illegible] jeg maa
være dig til Hjælp, men Larsen hjælper
mig saa. Jeg skal hilse fra Lise, Anna, Inger, Knud
og Lykke hele Familien i Randers og København, alle
dine Venner her i Byen Brøndums, [illegible] og
Mork var ogsaa glad for at faa Brev. og have godt
mange kærlige Hilsner
Mor.

Kapitel 5

ARBEJDET

****

Vi startede med at arbejde som "Tauzupfer", d.v.s. at man løste knuder op på brugt høstbindegarn med et bøjet søm, så garnet kunne puttes i maskinen og igen spindes til lange snore. Jeg sad med dette en uges tid - det overanstrengte ikke, men spændende var det ikke fra kl. 6 morgen til kl. 7 om aftenen. Dertil var det ikke noget værdsat arbejde, der i øvrigt foregik på den sædvanlige sovecelle. Den daglige supperation til Tauzupferen var kun 1 1/4 liter mod 1 1/2 liter til håndværkerne.

Der var nogle, der blev hængende som Tauzupfere gennem længere tid. Det blev dog ofte brugt til de folk, der ikke kunne tilpasse sig arbejdet på værksteder og fabrikssale og vel også til de, der var lidt frække overfor gangfolk og vagtpersonale.

Der var "Fenderarbejdet" , d.v.s. at flette tovværk sammen til fendere - de fyre, der hænger ned mellem skib og kaj. I det mindste blandt håndværkerne var det ikke noget højt estimeret arbejde, men der var mange pæne danskere og nordmænd, der arbejdede her.

Så var der forskellige håndværk, skrædder, skomager, træskomager m.v., der under en tysk mester lavede en egentlig produktion.

En del, men især tyske fanger, var beskæftiget som "Hausarbeiter", d.v.s. med rengøring, madlavning og maduddeling og som barber og arbejdstilrettelæggelse og oppasning af forskellig art til vagtfolkene. De havde gode muligheder for at stjæle ekstra mad og skrå, og de lavede småforretninger med vagtpersonalet. De var velunderrettede såvel over fængselsrygter som krigens gang. Nogle af dem var hæderlige og ordentlige og andre nogle dumme svin, som man kun drømte om at ramme, inden man skulle hjem. De måtte dog ikke slå, og nogen terror, som kapoerne lavede i koncentrationslejrene, har vi slet ikke været ude for. Men det var slemt nok, at maduddeleren på min gang den sidste måned var sur på mig og derfor undlod at røre rundt i suppespanden, så jeg ikke fik noget af det lidt tykke, der samler sig i bunden. På min sidste dag fik jeg sparket til en dør, så den ramte maduddeleren i hovedet - og det havde Kohlmorgen godt af - for det var med vilje.

Jeg blev skrædder, formentlig fordi det blev betragtet som en god investering at lære en livstidsfange at sy. Jeg startede på et reparationsværksted, hvor fængselstøjet blev repareret. Hver morgen fik vi en bunke tøj, som havde en skade af en sådan størrelse, at man på vedkommende afdeling mente, at der var rimelighed i at reparere. Vi satte lapper i, stoppede, satte nye knapper i og ind imellem reparerede lidt på et knaphul - ikke i hånden, men med maskine. Vi kunne dekretere vask af tøj, inden vi reparerede, og det gav os en lille handelsvare, der kunne udløse levering af skrå eller brød til os. Til særlige venner og gode betalere kunne vi lave hemmelige lommer, og var der folk, der var utilfreds med deres tøj, kunne vi altid klare en kassation.

Jeg arbejdede det meste af tiden på en 5-6 mandscelle, hvor hver var udstyret med en trædemaskine, som vi selv holdt i orden. Der var stor sport i at holde maskinen i teknisk fin

stand, og det var en god afveksling i syarbejdet at skille den ad ind imellem. Jeg kan stadig sy på symaskine, og jeg kan også udtale mig sagkyndigt om fejl, men al det nymodens elektriske værk holder jeg alligevel fingrene væk fra.

Efter et par måneder på reparationsværksted blev jeg flyttet over til en udlært skrædder - en nordmand. Jeg skulle oplæres i finere skrædderi. Det lå i fængslets produktion, at der blev leveret uniformer ud af huset, og lidt civilt tøj til venner og bekendte sørgede den tyske mester for. Jeg lærte at sy knaphuller, og jeg arbejdede så længe med det, at jeg lærte, at det er en raffineret kunst at lave de helt fine knaphuller. Jeg lærte også at presse tøj, at ri foer i jakker og lave fluer, og jeg var i gang med den svære kunst også at sy i gylpen. Jeg lærte også at vurdere lidt på stofkvaliteter. Jeg udtaler mig derfor fortsat med megen sagkundskab om tøj, og jeg hævder, at jeg fortsat er i stand til at skelne det gode produkt fra det dårlige.

Det havde selvfølgelig været smart at have lært mere om skrædderhåndværket, men det var ikke så underholdende som at være på en stor reparationsstue, hvor maskinerne snurrede, hvor snakken gik, og hvor det ikke gjorde så nøje, om der slap lidt klamphuggeri med. Ham, jeg arbejdede sammen med, var lidt særpræget, så jeg bad mester og ledende fangeskrædder om at blive flyttet tilbage til reparationsarbejdet. Det gik rimelig nemt, måske fordi jeg hviskede et par injurier om ham, jeg ville bort fra.

Han blev i øvrigt gal på mig ved min flytning, og det var lidt problemfyldt, for han havde nemlig min sovecelle som arbejdscelle. Det bevirkede, at han i perioder ikke holdt aftalen om at have det store pressejern glødende varmt ved arbejdstids ophør, hvor strømmen blev slukket ude fra. Han lavede om på sine mavefunktioner, så mit natmøbel stod godt halvfuld, når jeg efter sidste aftentømning vendte hjem til sovecellen - men også det kom i orden hen ad vejen.

MAD/SULT

Det aldeles afgørende daglige problem var maden. Det, vi talte mest om - det, der plagede os mest - det, tankerne drejede sig om - det, der spolerede i nattesøvnen og der, hvor frygten for fremtiden lå mest kontant. Vi var hverken kræsne eller stillede store krav, men fra første dag fik vi ikke så meget mad, vi kunne slippe sultfornemmelsen, og vi begyndte snart at afmagres.

Vi var om ikke kornfede, så dog rugbrødsfede, da vi blev sendt af sted fra Vestre Fængsel. Undervejs havde vi nok været sultne, men det lignede mere den naturlige og velbehagelige sult en mave, der ellers til daglig er fuld, kan føle.

Det var sæson for kålrabisuppe, da vi kom til Dreibergen. Det lugtede ikke godt, og det smagte værre. Jeg var fra første dag så tilpas sulten, at jeg altid spiste min ration, men nogle danskere svor på, at så dybt skulle de dog aldrig synke, at de indtog sådan hundeæde. Disse folk var populære blandt nordmændene, der glad overtog en, to og tre portioner, og til gengæld følte danskerne en dyb græmmelse over, at et broderfolk som det norske forfaldt til sådan mad. De mest stejle af danskerne klarede sig 2 - 3 uger, før de tog kålrabisuppen til sig.

Suppe fik vi hver dag kl. 12. 2 husarbejdere slæbte en stor kedel rundt på en læderpude, og med et øsemål på langt skaft fik hver mand sin portion op i et vandfad. Det bedste, der kunne overgå en, var, at han fiskede langsomt i bunden, og det værste var, når der blev taget oven af. Når sulten ind imellem var særlig generende, sank man så dybt, at man bønligt sagde "Bitte, Hr.

Kohlmorgen, bitte umrühren".

Der var hver dag et lille overskud af suppe, når man havde været raden rundt, og så blev der givet "Nachgabe": en 3 - 4 mand fik en ekstra portion. Den allerstørste lykke, der kunne overgå én var, at maduddeleren skønnede, at der ikke var nok til næste mand, og at de så hældte de sidste rester op i ens vaskefad. Det var saligt, for det var ekstra mad, og dertil var der ekstra fylde i det.

Sommetider var der fyld i i form af kartoffelstykker - et sted mellem 5 og 10 stykker var fint. Juleaften fik jeg af Fritz, der ind imellem havde fine ekstraleveringer af mad, fordi han var udlært skrædder, 1 1/2 liter hvidkålssuppe med 35 eller 36 kartoffelstykker i; jeg beklager, at min hukommelse er så svækket, at jeg må være upræcis om den store julegave.

Vi drømte jo længe om at være hjemme til jul. Da det var klart, at denne drøm ikke ville gå i opfyldelse, begyndte vi at drømme om ekstramad juleaften og i hvert fald blive mæt.

Vi begyndte tidligt at spare op af den daglige brødration med det resultat, at noget brød mugnede, andet blev stjålet, og nogen mistede pludselig besindelsen og spiste alt med opkastninger til følge. Men vores skræddermester gik rundt juleaften og gav hver skrædderfange 2 små æbler - i øvrigt lige efter at vi eneste gang havde været i fængselskirken. Der blev skældt og smældt før og efter gudstjenesten, men de hellige hoveder var på under selve seancen.

Når man havde fødselsdag kunne man med ydmyg stemmeføring sige: "Ich habe Geburtstag", og så fik man et ekstra mål. Jeg havde fødselsdag kort efter ankomsten, men jeg kendte ikke denne regel. Senere turde jeg ikke, som nogen af de mere rutinerede, tage falske fødselsdage, så den Nachgabe blev jeg snydt for. Når vi skulle tale om noget dejligt, som ikke var forbundet med at være hjemme, var det, at der pludselig blev råbt: "De, der ønsker Nachgabe, bedes trække i klappen" - men det skete aldrig.

Det var ikke kålrabi hver dag, men vi fik også løgsuppe, forskellige kålsupper, herunder hvidkål, brændenældesuppe - og så det allerbedste - ærtesuppe. Ikke gule ærter, men sorte foderærter. Smagen var god, og dertil var der fyld i suppen - ikke som kålrabi, hvor der blot var lidt strimler i det grumsede vand. Rationen var, som sagt, 1 1/4 liter for Tauzupfere og 1 1/2 liter for håndværkerne.

Husarbejderne havde systematisk organiseringsmulighed, så de havde, hvad de skulle bruge. En hjælpehusarbejder stillede de sidste 3 fangemåneder hver aften et krus, der tog 3/4 liter, under nogle rør lige udenfor min celledør. Jeg kvitterede hver dag med "Heintz, du bist ein guter Kammerad".

Morgen og aften fik vi en skive rugbrød til ca. 1/2 liter te. Morgenbrødet startede med at være mellem 1 og 1 1/2 cm tyk, og aftenbrødet kunne komme op mellem 3 og 4 cm. På det sidste var morgenbrødet nede i tykkelse lig et almindeligt pænt stykke dansk rugbrød, og aftenbrødet lå mellem 1 og 2 cm. I dag ville man nok sige, at det var godt brød, fordi det var meget fiberholdigt. Vi var nok ikke så begejstrede, for der var meget bark og savsmuld i brødet.

Der var i øvrigt dagligt store drøftelser om det omdelte brøds tykkelse, der kunne variere flere millimeter fra det ene til det andet. Vi var alle i stand til at bedømme et brøds tykkelse uden målebånd med nøjagtighed helt ned på millimeter, men vi målte normalt efter. Det sikre blik for tykkelsen var vigtigt, når der var skaffet ekstra brød, der skulle fordeles.

På det seneste var ordningen den, at cellens ældste delte op i det fornødne antal portioner, hvorefter én på skift blev sat hen i en krog med ryggen til, og han skulle så udpege rækkefølgen i hvilken, man valgte brød. Rækkefølgen var selvfølgelig ikke navne, men ham ukendte numre, der var fordelt på forhånd. Det var afgørende, at ingen følte sig snydt ved disse maddelinger.

En gang om ugen fik vi udleveret lidt sukker vel 20 - 30 g - og en margarineklump, som jeg erindrer som svarende til et par - måske 3 - af de smørbrikker, man får på restaurationerne. En gang imellem fik vi en lille klump ost af samme størrelse som smørrationen. Det har sikkert været en speciel fremstillet ostebrik, der havde den lille mangel, at den var svært fedtet i skorpen.

Jeg smurte hele min ugentlige margarineration ud over et stykke brød eventuelt efter at have blandet op med halvdelen af sidste sukkerration, der var gemt til dette formål. Når jeg så spiste, skete det i en cirkel ude fra, og jeg skubbede margarinen ind mod midten med tænderne således, at der til sidst var en himmerigsmundfuld.

Ganske få gange i løbet af efteråret fik vi "Netzkartofelen" - det var vel ca. 1/2 kg kartofler med skræl, der i net var puttet ned i vand og var kogt. Det var en herreret - for med var der vel 1 eller 2 dl sauce.

Med tænderne pillede jeg skrællen af, og den blev spist med det samme; til sidst var der så en pæn portion kartofler med sauce på, som så blev spist med træskeen.

Kød var det svært at bedømme, om vi fik, men jeg mener det gennem manges ihærdige søgen bevist, at der var enkelte kødstykker i suppen. Engang hen mod foråret 1945 fik vi een gang hakket råt kød, Man sagde, det var fra heste, der var døde under flugten fra de amerikanske og engelske hære.

Gennemgående var maden pæn og smagte godt, og tilsyneladende rimelig hygiejnisk tilberedt. Der var bare alt for lidt af den.

Sult var det, alle kunne være bekendt at tale meget om - modsat den for mange slemme længsel og usikkerhed omkring dem derhjemme. Men vi kom ikke til at se ud som muselmændene fra koncentrationslejrene. Vel nok fordi vi gennemgående havde mere rolige og regulerede forhold og ikke samtidig var udsat for hårdt arbejde, mishandlinger og hårdt vejr.

Jeg ved ikke hvor meget, jeg tabte mig, og jeg blev efter krigen først vejet efter 2 - 3 ugers spiseri med kraftig vand i kroppen. Jeg husker, at jeg har fortalt nogen, at jeg ved den sidste vejning i Dreibergen, hvor vi skulle stå med ryggen til aflæsningen, havde sneget mig til at se, at jeg vejede under 50 kg, men det har sikkert været løgn.

Sulten sidder i maven - udtrykket gnavende sult rammer godt. Det gør ikke svært ondt, men hele tiden mærkes der noget. Under den daglige snak kunne sulten glemmes en kort tid - især når vi havde fået skrå, eller der var gode krigsnyheder at snakke om, men næsten ethvert ord kunne give anledning til at tænke direkte på sulten. Så gnavede det igen i maven, og så snakkede vi mad.

Madfantasier af næsten selvplagerisk karakter kom såvel i den daglige omgang som i ensomheden. Raffinerede spiser blev komponeret blandt de danske fanger - nordmændene snakkede derimod næsten alene om flatbrød og rømmegrød. Væddemål om krigens slutning blev indgået i massevis,

og prisen var altid en eller anden flot middag eller lagkage, som skulle leveres ved første møde. Mit erfaringsgrundlag med hensyn til mad og spiritus var beskedent, og mine maddrømme og madfantasier gik på rugbrød i tilstrækkelig mængde som i Vestre Fængsel og så kartofler og frikadeller. I mine fantasier afviste jeg klart det mere raffinerede, mange andre talte om.

Jeg har nu lært at spise god mad og drikke gode ting, men det er alligevel sådan, at jeg fortsat fryder mig og også foretrækker det lidt tykke stykke rugbrød med ost og uden smør. Jeg vurderer stadigvæk på tykkelsen og glæder mig, når jeg konstaterer, at det er lidt tykkere end det normale danske rugbrød, og jeg fortæller mig selv, at dette er højdepunktet i mit spisende liv.

I fængselstiden spiste vi alt, hvad vi kom illegalt i nærheden af - en løgsæk fandt vi en gang på et loft, kartoffelskræller og madrester kunne findes på gårdtur og gange, og lidt ekstra blev der organiseret. I et ubevogtet øjeblik, da der blev uddelt 1/2 liter levertran til danskerne og nordmændene, nåede jeg at få drukket den første halve liter, og jeg kunne så række et tomt krus frem igen. Det var prægtigt og gav lidt anderledes maveondt end sædvanligt bag efter.

Så skal jeg have historien om katten med - den har mine børn hørt flere gange i deres barndom, så her er den:

> Fængselskatten var borte en dag. Da den ikke dukkede op, blev vi på skrædderiet beskyldt for at have kogt den på mit strygejern; andre disponerede jo ikke over kogemuligheder, Hvordan det nu gik til eller ikke gik til, blev vi fri for mistanken, og der skete os ikke mere. På vej hjem fra Tyskland hørte vi, at det var folkene fra kartoffelkælderen, der havde kogt den over bål og spist den med masser af kartofler til. Jeg synes godt, at de havde kunnet give mig en bid, når mistanken alligevel kunne rettes mod mig.
>
> Nu 50 år efter har jeg læst en erindringsartikel fra en, der var med til den berømte sprængning af "Forum", at det var ham, der slog katten ihjel i kartoffelkælderen og kogte den, men den smagte slet ikke godt.

Som toiletpapir fik vi udleveret firkantede forholdsvis tykke hvide papirer. Det var et valg: skulle man bruge dem til at skrive på - en ny kladde til det brev, man havde lov til at skrive hver 4. måned eller skulle man bløde det op i vand og så spise det for at få lidt fyld i maven, eller skulle det benyttes til det beregnede formål.

Om natten var man heller ikke fri, for madfantasierne indgik i drømmene. Sommetider var man i drømmen så godt i gang med at gnaske vældige mængder mad i sig, at man vågnede med ømme kinder og læber. Og så startede man i øvrigt morgenarbejdet med at fortælle om nattens maddrømme, og det gav inspiration til yderligere fortælling om forgangne oplevelser og det, der skulle ske ved bordet, når vi en gang slap ud.

Røde Kors-pakker fik vi ikke. Det var selvfølgelig et begreb, vi kendte, og nogen havde fået dem andre steder tidligere. Men der var åbenbart et tugthusreglement, der sagde, at pakker var udelukket. I perioder havde vi civile danske i Schutzhaft i en særlig afdeling, og de fik Røde Kors-pakker.

To gange fik vi lov til at modtage pakker hjemme fra med toiletsager. Jeg fik bl.a. en tube Brugsens Havrecreme og en tube med honningglycerin - honningglycerinen var den mindste. Jeg har senere set, at jeg skrev hjem, at jeg havde glædet mig meget over pakken, og at

honningglycerinen smagte bedst. I et andet brev skrev jeg: sæbe 80% udbedes! Det var ikke for at blive dejlig vasket - man kan klare sig med lidt, når det skal være - men fordi 80% sæbe var i meget høj kurs hos fængselspersonalet med betaling i brød, skrå eller ordre om at røre ordentligt rundt i suppen.

Sulten kunne også bekæmpes ved skrå og tobaksrøg. Det var ting, man kunne tiltuske sig for brød, mad, særlige reparationstjenester for vagtpersonale og endelig betaling for reparationer på tøj uden for vennekredsen. Dertil kom pastor Boas og Hiltgunt Zassenhaus' besøg, hvor vi vel 3 - 4 gange fik hver en hel pakke skrå. Utygget en uendelig rigdom. Sommetider smuttede der også enkelte cigaretter ind, og et cigaretskod eller cerutskod lykkedes det ind imellem at finde. En vagtmestertygget skrå gik vi heller ikke af vejen for at samle op eller spørge om at få.

Den tyggede skrå blev tørret på en symaskinelampe og puttet ind i tynde kræmmerhusformede hylstre lavet af toiletpapir. En raffineret kunst, som nordmændene mestrede bedst - intet gik til spilde og ikke mere papir end højest nødvendigt.

Reglen var, at ældste mand eller den, der havde skaffet skråen, tændte "tyten" - som det hed på norsk - efter at vinduet var blevet lukket op. Den, der tændte, havde ret til at få 2 hiv i første omgang - for det første havde lidt rigeligt med papir i sig. Derefter fik de andre efter aftalt tur et hiv ad gangen, mens man opmærksom fulgte med for at sikre, at der ikke var nogen, der hev 2 gange eller tog uanstændigt store hiv. Det gav svimmelhed og let sved på panden, men sultfornemmelsen mindskedes.

Ved særlige lejligheder bl.a., når Boas og Hiltgunt havde været der, blev der lavet røg af utygget skrå. Efter bare et hiv af en sådan cigaret, sprang sveden frem på panden, og man blev svimmel en lille tid, og så kvalme. Det var lykken, og sulten mærkedes ikke en lille tid.

Der var enkelte - også danskere - der af deres normale madration købte skrå; det var tåbeligt, og vi opfattede det sådan, at vedkommende ikke rigtigt længere kunne stå distancen. Vi tolererede det dog og var ikke moraliserende, hvis det var en af dem, der var flink til at dele frivilligt efter ikke at have tygget for længe på skråen.

Kapitel 6

LUS OG LOPPER

****

Næst i rækken af plager var lopper og lus. Kort efter ankomst i fængslet opdagede vi små sorte pletter på lagenet om morgenen - især nede ved fødderne. Lidt kløe havde vi, og vi troede, at det var dræbte og knuste lopper, m,en lærte hurtigt at det var loppernes efterladenskaber.

Lopper er ikke så slemme. Man mærker, de bider, og man mærker kløen, men der er den tilfredsstillelse, at man kan kæmpe mod dem. Slik på fingeren og prøv at få loppen - en lille hård klump - ind under fingeren og pres den så ind mod huden. Gnid lidt så benene - loppens altså - er skadet, så den ikke kan springe og få så loppen ind imellem den fugtige finger og tommelfingeren. Ud med hånden, rul videre, hvis der da ikke står vand parat, som man drukner den i uden risiko for, at den trods alt springer i sidste ende. Det giver også kontrol med hvor mange, man har nedlagt i dagens løb. Hvis det ikke lykkes at finde loppen med fingeren, tager man tøjet af og vender det forsigtigt lidt efter lidt, indtil man ser loppen - eventuelt ser den springe. Så klasker man efter den med hænderne, og får man fat, ruller man den igen mellem de 2 fingre. Måske er det nødvendigt at undersøge tøjets sømme, men normalt lykkes det i dagtimerne at finde en loppe at straffe oven på hvert mærket bid.

Ved hyppig jagt og daglig gulvvask med meget vand er det muligt at holde lopperne nede på et rimeligt niveau, men er de først i hus, er de svære at komme af med.

Lusene fik vi først hen på efteråret - kropslus. Vi var efterhånden så vant til lopper, at alle bid og udslet var lopper. Men nogen begyndte at føle ekstra kløe med mærkelige udslet, navnlig omkring halsen. Og så en morgen mødte Ole H. på arbejde med åbentstående nedbøjet halslinning og et chokeret udtryk i ansigtet. Han havde fundet masser af kropslus. Vi grinede, indtil det blev os klart, at det var fat på samme måde på flere andre. Og det var ikke som med lopperne med en enkelt eller få, men her var mange. Disse afskyelige halvt gennemsigtige smådyr, der bevægede sig langsomt og holdt til i kroge og sømme i tøjet, hvor det var svært at nå frem til. Under alle omstændigheder var deres æg ikke til at rense bort.

Jeg var en af de bedst stillede med hensyn til lusene. På min sovecelle, der blev benyttet af en udlært skrædder om dagen, var et stort skrædderpressejern. Det var opvarmet til det næsten rødglødende, når jeg kom hjem om aftenen. Med dete jern pressede jeg hver aften alt mit tøj indvendigt, gik tæt ind i sømmene og strøg sengen igennem også. Det holdt lusene nede på et overkommeligt niveau, men lus havde jeg konstant fra den dag, jeg lærte dem at kende. Lusene murrede og generede hele tiden, og kampen var mod den usynlige fjende. Dertil kom så frygten for, hvad det kunne føre med sig af sygdomme.

På det sidste i fængslet steg luseplagen, fordi der kom fangetransporter fra andre lejre og fængsler, som medbragte store mængder til vores fængsel. Vi kunne ikke holde dem stangen længere - jeg erindrer det uhyggelige billede af langsomt glidende lus, hvor mit røde blod skinnede gennem deres blegfede krop.

En gang var jeg glad for mine lus. På skrædderværkstedet blev indleveret fint civilt tøj til omgående reparation - imellem en stor pels, der sagdes at tilhøre en storping, der var på flugt fra Letland.

Tøjet skulle pyntes op og småreparereres, inden flugten gik videre næste dag.

Den aften strøg jeg ikke mit tøj og heller ikke min seng. Jeg godtede mig natten igennem ved tanken om min produktion af lus og æg, og om morgenen rystede jeg med stor omhu mit tøj og vendte sømmene udad for at få så meget som muligt til at drysse ned i den store pels. Det var ikke meget ansvarligt sådan måske at bringe smittebærende lus videre, men det gjorde godt. Den glade erindring trøster mig, for så er jeg ikke helt gammel og færdig endnu.

KULDEN

Jeg boede på anden sal i næstyderste celle i en yderfløj ud mod den store ringmur. Jeg ved, at det var yderfløjen, for udenfor lå der små fængselsfunktionærhuse, som kunne ses, når man stod på skrædderbordet i cellen. I øvrigt - en forårsdag i 1945 - hørte jeg 2 kvinder tale sammen, og den ene kunne berette om manden, der var i Danmark. Det glade budskab var, at her fik man stadigvæk Schlagzahne - flødeskum. Det var godt at høre om dem derhjemme.

Jeg husker intet om solen - hverken fra sovesale eller arbejdscelle, der lå mod hver sit verdenshjørne. Solen må jo have passeret et af de 2 verdenshjørner, sovecelle og arbejdscelle dækkede, men jeg husker i det mindste ikke noget om, at den på noget sted eller tidspunkt ydede bidrag til at varme op i vinterens løb. Da der heller ikke var kraft i varmerørene, er det klart, at stedet var koldt, når det var sne og frost uden for, og det var der meget af den vinter. Men hvis man kunne komme til at stå op ad en radiator i stueetagen på vej til eller fra gårdtur, viste den livgivende varme gennem numsen, at viljen var god nok, men kraften til at bringe varmen til 2. sal ikke var til stede.

I dag er jeg ikke slem til at fryse, men sniger der sig en kulde ind, som jeg ikke umiddelbart kan fjerne, glider mine tanker beklageligvis den sædvanlige vej sydover. Så det må altså have været en belastning, men ret mange detaljer husker jeg ikke. 2 ting - frosten i fingrene og mit ritual hver aften for at holde varmen i sengen er ikke borte.

Jeg havde frost i fingrene, opsvulmede og sår på dem. Skræddersaksen gjorde det ondt at bruge, og det var svært at træde symaskinenål. Det husker jeg, og at vi med korte mellemrum rejste os og bankede fingrene på jysk manér for at kunne betjene maskinen. De kolde fingre kunne som gnavende ubehag konkurrere ligeværdigt med sulten.

Jeg har siden læst det brev, jeg skrev til min søster fra Sverige - altså mine friske og mest presserende erindringer fra det netop overståede tugthusophold. Jeg fortæller her, at jeg var i en arbejdscelle i vindsiden, uden varme og med knust rude, hvor det var så slemt, at være, at vi til sidst ikke kunne klare det mere og begyndte at obstruere med det lykkelige resultat, at vi blev flyttet til en anden arbejdscelle.

Jeg har prøvet, om jeg har kunnet genkalde mig detaljer om dette. Det vil ikke lykkes rigtigt for mig - jo for satan kan jeg huske, at den vinter var kold, og også at der var noget, der blev bedre og næsten manérligt, men detaljerne vil ikke komme. Jeg husker dog den trøst, at så frøs tyskerne endnu mere ved østfronten. Min gamle ven George og jeg på gårdturen 1. juledag 1944 i en hård og klar frostdag glædede os over de fremragende betingelser, der måtte være for den russiske juleoffensiv, som vi ikke var i tvivl om, nu var gået i gang.

Det med den knuste rude lyder sandsynligt; vi skulle bruge glasstykker for at frembringe ild til

at ryge vores tørrede skrå. Med et friskafbrækket glasstykke skrabede vi af fra skaftet på tandbørsterne, og dette afskrab blev antændt ved at presse/slå glasset mod en fyrsten sat ind i et træstykke. Det opblussede celluloid tændte et stykke papir, som igen tændte cigaretten.

Kulden om natten - den kan jeg huske. Jeg havde et dynebetræk, hvori der var 2 tæpper - det ene et ækelt kunstprodukt i skidengul farve af noget, der lignede glasfibre, der satte sig i fingre og næse, og det andet et tyndslidt gammeldags uldtæppe - blev lagt op på radiatoren straks ved arbejdstids ophør. Radiatoren påvirkede næppe temperaturen i lokalet: selv med fingrene kunne man ikke mærke, om der blev sendt varmt vand gennem rørene. Men når dynebetrækket med tæpperne havde ligget på radiatoren den halve time, der gik, inden man lå i sin seng, kunne man mærke, at den var lidt lunere end kold. Derefter blev madrassen bearbejdet grundigt med det varme strygejern; som sidegevinst røg der lopper og luseæg og enkelte levende dyr med. Så jakke og bukser af i en fart og pakket omkring ben og krop på en nøje afprøvet måde, og så hurtigt op og ligge på ryggen på madrassen. Madrassen var i øvrigt en gammel hø- og halmmadras med en passende hulning til krop og bag. På en reol lå en "Matratzenwendetabelle", hvor det blev pålagt efter et sindrigt vendesystem at undgå, at madrassen tog form efter de personer, der lå på den, men det system var gået af brug.

Strygejernet ind under de bøjede ben og så tæpperne over, pakket ned omkring én på en bestemt måde. Så gjaldt det om at ligge stille, for det sved at få et stykke kød selv med underbukser imellem op mod strygejernet den første tid.

Så kom der en periode, hvor strygejernet var behageligt at ligge tæt ved og endog røre ved. Ak - varmen blev tabt, så den ikke kunne overvinde stivheden ved at ligge så fast på ryggen. Jeg mener at huske, at det var ved 2-tiden om natten, at den livgivende varme var ude af strygejernet, som i stedet var blevet et generende fremmedlegeme i sengen. Det måtte ud, og selvfølgelig på det tidspunkt var der søvn i kroppen, og det tunge jern blev blot sat ned på gulvet sådan, at man havde noget at støde tæerne imod, når man tredie, fjerde, femte og sommetider sjette gang var oppe for at aflevere den suppe, te og vand, man i dagens løb havde fyldt maven med.

Jo - nætterne var lange i den kolde vintertid. Et ekstra krydderi var mareridtene og så tårnuret, der ud over timeslag slog et, to og tre kvartérslag, så man hele tiden vidste, hvor man var henne tidsmæssigt.

Og så sov man så prægtigt, når de lidt før kl. 6 begyndte at skramle på gangene med tespande, brødkasser, fjernelse af den ene af dobbeltlåsene på dørene og tømning af potterne.

Godt at vi ikke blev maskinklippet over hele hovedet mere end den første gang, men der var faktisk system i klipningen. Jeg husker ikke hvor ofte, men jeg husker, at man ofte frøs ekstra om hovedet, når maskinen havde snuppet håret i nakke og sider.

Vi havde heldigvis en hue, der fungerede som nathue hele vinteren. Jeg tænker på, at jeg tidligere har glemt at fryde mig over, at der hele natten igennem ikke var nogen, der brølede "Mutzen ab".

KRIGENS GANG

I Århus Arrest og til dels Vestre Fængsel var det svært at følge med i, hvordan krigen gik. For selvfølgelig var krigens gang afgørende for, hvor længe dette skulle vare. Men i det mindste i den første tid var det forhørene og alt det nye, der var mere presserende end interessen for, om nu

krigen var færdig om 2 eller 3 måneder.

Nyt hørte man, når man kom sammen med nyarresterede, men jeg erindrer ikke meget om nyheder i Vestre Fængsel. Invasionen den 6. juni 1944, som vi havde ventet så længe på - det var den, vi i foråret regnede med skulle befri os for at komme til studentereksamen - hørte jeg først om den 21., da vi blev sendt til Tyskland.

Men i Dreibergen var vi vel underrettede. Vi kom sammen med rutinerede fanger, som havde hold på, hvordan man fik noget at vide. Fængselsfunktionærerne fortalte, og sommetider var de særlig glade, når noget godt var sket. Nogen syntes heller ikke særlig godt om Hitler og hans, og derfor kunne de også fortælle de mindre gode ting. Der var et fængselsblad, der hed "Blick in die Welt", som kom til de tyske fanger, enten hver 8. eller hver 14. dag - i det mindste i den første tid, jeg var i Dreibergen. "Blick in die Welt" havde mange sejre, men på det lille skolegeografikort, vi havde gemt i bunden af en affaldspose, kunne vi se, at sejrene rykkede baglæns. Fængslet svirrede altid med rygter, og om ikke andet kom der ekstra gang under gårdturene, hvor der blev udvekslet mellem de forskellige afdelinger. Jeg husker udtrykket "amtlich", og det betød altså, at det var officielt. Hvad der skulle til for at kalde det amtlich, fandt vi vel aldrig ud af, men det var det tryk 16, der blev lagt på, når pessimistiske sjæle ikke ville tro på de store nyheder.

En halv snes dage efter min ankomst til Dreibergen kom jeg ind på en 4-mandscelle til 3 nordmænd. Den ene var handskemager fra Haugesund, og han havde siddet siden august 1940. De 2 andre var søofficerer, hvis båd under flugt til England var blevet slået ind på den jyske vestkyst enten i 1941 eller 1942. Det gjorde ikke tilstrækkeligt indtryk på dansk politi at høre, at de ville blive dødsdømt, hvis de blev udleveret til Norge. Udleveret blev de, dødsdømt blev de, men Per og Bjørn blev benådet. Det var flinke fyre alle 3, men ikke ubetinget begejstrede for danskere, selvom de dog syntes, at de godt kunne acceptere mig. Jeg startede selvfølgelig med at fortælle dem, at alt var godt og lykkeligt nu, for i løbet af 2-3 måneder var denne krig forbi med tysk nederlag. Det var krystalklart, det var vi 10 mand, der havde været på transport sammen, enige om, og det havde vi også fortalt, da man ville klippe os skaldet.

De 3 gode fyre blev vrede og alvorlige. Nu havde de, fra der for 1 års tid siden langt om længe begyndte at komme danskere, hørt disse tåbelige danske optimister om krigen, der var forbi om 3 måneder. Det var med at holde kjæften sin, og en gymnasieelev måtte kende Dantes Helvede: "Her lades alt håb ude" og så forstå, at det lever man efter, hvis man ellers vil gøre sig håb om at overleve.

Det var en meget stærk reaktion oven på en uskyldig optimisme, men det var en nyttig lærdom. Jeg forstod, at det nok var rigtigt at pakke lidt optimisme ned; men i lang tid kunne man ikke tage fra mig i mine tanker: "til jul er jeg hjemme".

Fra sommeren erindrer jeg især 20. juli-attentatet og det beklagelige faktum, at der ikke var fremrykning på invasionsfronten.

Attentatet på Hitler den 20. juli skabte megen uro blandt fængselsfunktionærerne - allehånde rygter gik. Gennem de første henrettedes navne og titler, som vi kunne læse i "Blick in die Welt", kunne vi se, at det ikke var en tilfældig lille revolte, men de ældre og lidt klogere blandt fangerne var der igen og fortalte, at vi ikke måtte fæste for stor lid til, at dette befordrede krigens afslutning.

Attentatet virkede direkte ind på vores dagligdag, fordi Dreibergen blev henrettelsesanstalt og

fængsel for pårørende til kredsen omkring attentatmændene. Vi så en enkelt gang en række civile fanger vandre gennem de centrale fængselsdele over mod den del, vi vidste var inddraget til det særlige formål. Rygterne gik om, hvordan henrettelserne foregik, og hvorledes nogle af vore daglige fængselsfunktionærer deltog i disse.

Det var i juli skrækkeligt at følge med i på kortet, at der ikke skete noget ved kanalkysten, for når der kun var 2-3 måneder tilbage, måtte der jo snart ske noget. De militærsagkyndige blandt fangerne havde ikke held til at overbevise os om, at dette var naturligt.

Men de første dage i august står strålende for mig omkring byen Avranches. Af kortet kunne vi se, at dette var amerikanernes gennembrud, og så kom der fart på. Den gang kunne jeg atlassets kort næsten udenad, og vi kunne følge med i, hvordan knibtangen fra Kanalen og invasionen i Sydfrankrig begyndte at lukke sammen. Besancon og den 15. august står lysende i min erindring som det, der viste, at nu skete der virkelig noget. At nogen måske kan påvise, at det historisk og tidsmæssigt er ukorrekt, skal aldrig rokke ved glansen, og jeg er heller ikke fornærmet over, at jeg et par gange efter krigen hen på aftenen er kørt forgæves efter hotel i Besancon.

Paris, der faldt, og så de vidunderlige dage i september, hvor det gik lynende fremad. Pastor Boas (den danske præst) strålede glad på besøg fyldt med optimisme. Nu drejer det sig om dage, og "Kirkebakken" har haft sin fod på tysk jord. "Kirkebakken" var selvfølgelig Churchill, men da der var en tysk vagtmand, der skulle overværet besøget med os, måtte der tales i koder.

Hvis Boas og andre, der var med, læser dette, vil det nok siges, at så megen optimisme gav han trods alt ikke udtryk for. Jamen, jeg husker den sprudlende glæde i begyndelsen af september, hvor vi i mange dage var sikre på, at nu var dette ovre, og jeg priser stadig Boas for denne følelse. Ingen af os drømte om at holde Boas ansvarlig for, at det gik galt i Arnheim eller, at Montgomery og Eisenhower havde forskellige strategiske principper. Det rokker ikke ved, at landkortet blev pløjet op i disse dage, og vi fulgte begejstret.

Da de hastige fremrykninger stoppede, røg jeg ikke hen i fortvivlelse, men levede videre på optimismen. At det gik særlig trægt i oktober/november, er en anden sag, og grimt var det at blive ved med at læse om de svære kampe og om de samme byer bl.a. Achen. Besynderligt var det jo, at denne by ikke blev taget. Vi holdt heller ikke af de daglige meddelelser i aviserne, som ind imellem cirkulerede i fængslet - om London og Antwerpen, der stadig "lå under gengældelsesilden fra V-1 og V-2 - Vergeltungswaffen".

Den tyske offensiv i Ardennerne op mod jul gjorde grimt. En lille gnavende usikkerhed satte sig, især da vi så hagekorsemblemerne tilbage i knaphullerne, og det prægtige humør, de var i allesammen. Men også det fik en ende, og kortet begyndte at gå den anden vej, og vore vagtfolk begyndte igen at hænge med ørerne.

I julen ventede vi på den russiske storoffensiv, som vist nok ikke kom så hurtigt, som påregnet, men så begyndte det at gå fremad på alle fronter - eller måske rigtigere tilbage. Det var så overvældende, og det var jo evident, at det var færdigt, men alene var problemet hvor længe, det ville vare - og så om vi levede så længe.

Jeg husker det i dag sådan, at jeg ikke husker så mange detaljer fra de seneste måneder. En almindelig svækkelse, kulden, utøjet og de nedskårne rationer tog sit. Det måtte jo komme, men vi havde lært, at det alligevel ikke kom så hurtigt.

Og så fra den ene dag til den anden - lykken. Den 4. april 1945 besøg af pastor Boas, der kom og fortalte, at hvide busser samlede os op og bragte os hjem. Det vender jeg tilbage til, men om krigens gang kun dette: nu fik vi bekymring for, at fremrykningerne skulle blive så hurtige, så hjemvejen til Danmark blev afskåret. Det blev den ikke, og hjem kom jeg endelig. Efter de godt 50 år kan jeg ikke mere huske det sidste års krigshistorie helt fra dag til dag, men jeg har kunnet det.

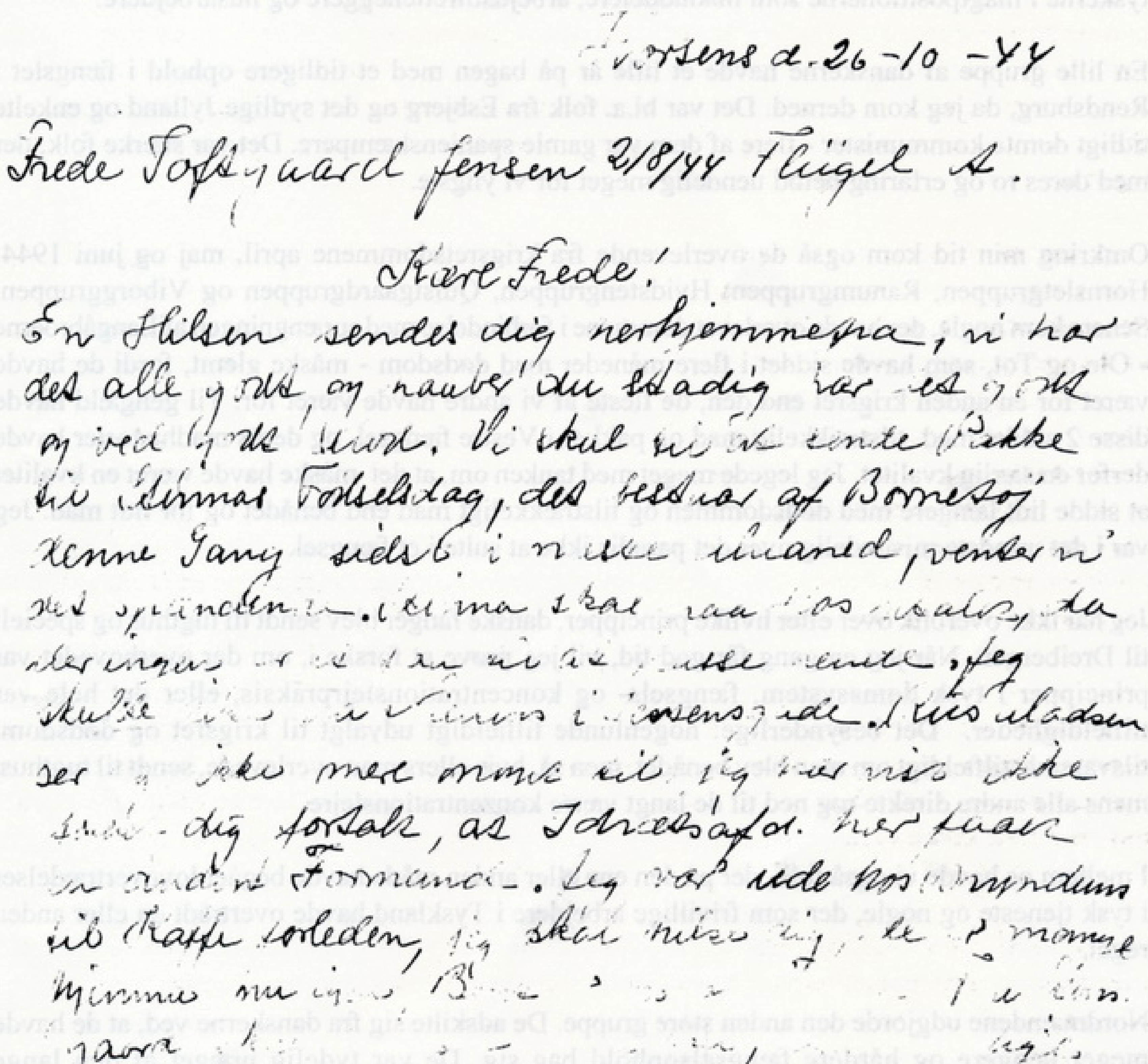
Horsens d. 26-10-44

Frede Toftgaard Jensen 2/8/44 Flügel A.

Kære Frede,

En Hilsen sendes dig herhjemmefra, vi har det alle godt og haaber du ligeledes har det godt

(Fortsættes side 44)

Kapitel 7

MEDFANGER

****

Min daglige omgang var mest danskere og nordmænd, selvom vi selvfølgelig fortsat havde tyskerne i magtpositionerne som maduddelere, arbejdstilrettelæggere og husarbejdere.

En lille gruppe af danskerne havde et lille år på bagen med et tidligere ophold i fængslet i Rendsburg, da jeg kom derned. Det var bl.a. folk fra Esbjerg og det sydlige Jylland og enkelte tidligt dømte kommunister - flere af dem var gamle spanienskæmpere. Det var stærke folk, der med deres ro og erfaring betød uendelig meget for vi yngste.

Omkring min tid kom også de overlevende fra krigsretsdommene april, maj og juni 1944; Hornsletgruppen, Ranumgruppen, Hvidstengruppen, Quistgaardgruppen og Viborggruppen. Senere kom nogle, der havde overlevet dommene i forbindelse med sprængningen af Langåbroerne - Ole og Tot, som havde siddet i flere måneder med dødsdom - måske glemt, fordi de havde været for en anden krigsret end den, de fleste af vi andre havde været for. Til gengæld havde disse 2 siddet med tilstrækkelig mad og pakker i Vestre fængsel, og deres madhistorier havde derfor en særlig kvalitet. Jeg legede meget med tanken om, at det måske havde været en kvalitet at sidde lidt længere med dødsdommen og tilstrækkeligt mad end benådet og for lidt mad. Jeg var i det mindste misundelig over det paradis ikke at sulte i et fængsel.

Jeg har ikke overblik over efter hvilke principper, danske fanger blev sendt til tugthus og specielt til Dreibergen. Når jeg en gang får god tid, vil jeg prøve at forske i, om der overhovedet var principper i tysk domssystem, fængsels- og koncentrationslejrpraksis, eller det hele var tilfældigheder. Det besynderlige: nogenlunde tilfældigt udvalgt til krigsret og dødsdom, tilsvarende tilfældigt om man blev benådet, men så, hvis ellers man overlevede, sendt til tugthus, mens alle andre direkte røg ned til de langt værre konzentrationslejre.

I mellem os havde vi også folk, der på den ene eller anden måde havde begået lovovertrædelser i tysk tjeneste og nogle, der som frivillige arbejdere i Tyskland havde overtrådt en eller anden regel.

Nordmændene udgjorde den anden store gruppe. De adskilte sig fra danskerne ved, at de havde meget længere og hårdere fængselsophold bag sig. De var tydelig præget af den lange fængselserfaring, og de kunne ikke med samme lette sind som vi danskere køre på de lysegrønne håb. De havde været gennem en streng tid - først i fængsler og på Grinilejren hjemme i Norge og derefter tugthuset Fuhlsbüttel i Hamborg, hvor de havde oplevet de store bombardementer i august 1943. Vi forstod på deres historier, at Dreibergen var et blidt og hyggeligt sted sammenlignet med Fuhlsbüttel.

Vi talte ikke så forfærdelig meget med nordmændene om konkrete illegale handlinger. Danskerne havde gennemgående arbejdet i en organisation og havde særlige bedrifter at berette om. Nordmændene - dem i tugthusene med lang fængselsfortid - var tilsyneladende ramt på enkeltstående, men meget tidlige handlinger. På min skræddercelle det sidste halve år havde vi

en vel 50-årig nordmand, der havde siddet tilbage fra 1940 - 1941 for at have snuppet et par tæpper fra tyskerne.

Så var der de tyske fanger, der normalt bedyrede "ich bin auch politisch", og man borede ikke dybere deri. Men det var ganske normale bedragere, indbrudstyve og sædelighedsforbrydere. Skikkelige og ordentlige folk i den daglige fængselsomgang - også de enkelte mordere.

En gruppe, der gjorde stort indtryk på os, var de homoseksuelle, som vi kaldte "175-erne", fordi de var dømt efter denne paragraf i den tyske straffelov. Vi havde selvfølgelig også mindre stuerene betegnelser på flere sprog.

Jeg må her erindre Heinz, der var avanceret til nr. 2 i skrædderværkstedets fangehieraki. Han havde 2 1/2 års tugthus for at have forført en ung SA-mand. Albert - jeg fortæller om nedenfor - fortalte gerne detaljer om Heinz, der var en overordentlig flink fyr. Heinz levede i en evig skræk for, at hans sag skulle blive genoptaget med kastration til følge. Vi havde i fængslet enkelte tvangskastrerede, som vi lidt grimt kaldte Hr. Nosseløs.

Heinz havde det specialproblem, at han ikke kunne tisse, når der var andre til stede, og det var lidt pinagtigt. når man havde 12 timer daglig på en arbejdscelle med 4 - 5 personer. Heinz havde fået lavet et sindrigt gardinsystem omkring potten, der stod i et hjørne af arbejdscellen. Når vi var rare ved ham, lod vi symaskinerne buldre, når han gik ind bag forhænget. Skulle vi drille ham lidt, lod vi maskinerne gå i stå og var tavse; så var han virkelig i knibe.

Jeg sad en overgang sammen med 2 "Arthur'er". Den første Arthur havde 12 år, fordi han havde sneget sig ud fra kasernearealet for at beskæftige sig i flere dage med en pige. For ham havde det ligget på vippen, om han var desertør, eller det blot var "unerlaubt Entfernung". Han slap for desertørdommen, for ellers ville jeg ikke have kendt ham. Den anden Arthur var polsk født, men boende i de tyske østområder. Han havde stjålet cigaretter og var ud over de 8 års tugthus betegnet som "Volksschädling". Endelig var der den sidste på vores 4-mandsstue - Krause, der på 8 dage døde af galoperende tuberkulose; det var måske noget af det, jeg fik med hjem.

Jeg syntes ikke, at det var rart at bo sammen med disse 3, og ved at fortælle "Meister", at deres sprog ikke var så pænt, fik jeg lov til at bo alene i en celle, der var arbejdscelle om dagen. Men jeg lærte i denne tid plattysk, så jeg ind i mellem kunne fungere som tolk for dem, der ikke forstod dette særegne sprog.

Og så min festlige arbejdskammerat de første 2- 3 måneder, Albert. Han var lille og pukkelrygget, men med et voldsomt smurt snakketøj. Han kaglede og underholdt hele dagen. Han sad for det, der hed "Heimtucke", hvilket betyder ondsindet og vel nærmest er at oversætte med injurier. Han havde sagt, at Horst Wessel - forfatteren til SA-slagsangen "Die Fahne hoch" - var alfons, eller, som det hedder på tysk, Zuhalter. Det kunne han beskrive meget indgående. Jeg henter stadigvæk små uartige historier frem fra min erindring med Albert. Han var i øvrigt dybt chokeret over, at et så pænt, ungt menneske som jeg brugte udtryk som "pissen" og "scheissen", når man havde pæne ord som fx "telefonieren".

Han var idømt 5 års fængselsstraf - altså ikke tugthus. Han gik derfor i blåt drejlstøj og boede i en anden fløj, men mødte op på arbejdscellen hver morgen. Han løftede hver morgen højre hånd og sagde: "Heil Hitler", og så hviskede han til os, at det mente han ikke, men at det var for at irritere vagtpersonalet. Der stod ganske vist i fængselsreglementet, at det var forbudt fangerne "at benytte den tyske hilsen" - den opstrakte arm og "Heil Hitler" - men rigtig skride ind overfor

Albert's fint ramte ironiske brug, gjorde man ikke.

Albert - der som specialopgave syede fodlapper - strømpelignende beklædningsgenstande - til fængselsbrug, vakte overfangernes mishag på grund af sin spidse tunge, og de forsynede så skræddermester med eksempler på hans dårlige og lille arbejdsindsats. Han blev hentet en formiddag og fik præsenteret det dårlige arbejde, fik øretæver, blev slæbt ud, og vi så ham ikke mere. Men han skal nok have klaret sig.

Værre var det med en gammel slagtermester, der havde fået tugthusdom for ulovlig slagtning af et dyr. Han var umanerlig tyk, og vi fik så opgaven at lægge kiler ind i fængselsbukser, så han dog kunne være påklædt. Det er svært fagligt problem, så vi nød at se ham på gårdturen og syntes, at han så flot ud.

Så tabte han sig, og vi fik bukserne tilbage for at tage lidt kiler ud, så de ikke daskede for slemt. Endelig skete der det skrækkelige, at vi fik bukserne tilbage for at lave dem til normal størrelse.

En kriminalmand havde besøgt hans kone under foregivende af at ville trøste. Hun havde svaret, at selvfølgelig var det slemt, men det var da godt, at de ikke havde opdaget de andre ulovlige slagtninger. Så blev vor gode mand sendt for en domstol igen og blev halshugget i den henrettelsesafdeling, der var i Dreibergen.

Så var der enkelte fra andre besatte lande, men de prægede ikke livet som danskere, nordmænd og tyskere. Jeg erindrer dog den 17-årige franskmand Daniel - flot, rank, glad og med et forbløffende flot overskæg. Under et bombardement på Rostock Banegård havde han taget en kuffert.

Han lå ca. 3 måneder i lænker i en mørk celle, men blev så taget ud, vasket, barberet og bragt for en domstol, der dødsdømte ham. Han vendte så tilbage til cellen til samme forhold, hvor han var i yderligere 3 måneder, og derefter benådet til 15 års tugthus.

Han talte fortrinligt tysk med en underholdende fransk accent. Han ville gerne lære lidt dansk, og han fik så 2 nyttige sætninger: "jeg elsker dig" og "du er et røvhul", som han udtalte pænt. Han kunne ikke rigtig holde styr på, hvad der var hvad. Han var underholdende at vise frem for nytilkomne danskere.

PERSONALE

Fængselspersonalet var rimelige, og vores forhold til dem var gennemgående godt. De passede deres arbejde og holdt reglementerne, og de generede os ikke aktivt. Men vi danskere var jo skikkelige folk, og lidt indtryk gjorde det på personalet at have politiske fanger, som på mange måder var anderledes end de sædvanlige kriminelle. Der var også titler, der gjorde indtryk: præst, dyrlæge, direktør, grosserer, studenter og gymnasiaster.

Dyrlægen var man meget optaget af, og hans position blerv styrket, da han reddede en ko, der, som man sagde, var ved at blive kvalt i et stykke roe. Vi andre prøvede at lade nådens sol fra dyrlægen skinne ned over os ved i passende grad at antyde, at vi var særlig ven med ham.

Der var en direktør for fængslet, som ikke helt sjældent passerede gennem gården, når vi var på

gårdtur. Så blev der råbt; "Achtung, Mutzen ab", og så stod vi ret, så det knagede og med huen i hånden, medens direktøren hastede forbi, medens han tilsyneladende viftede lidt afværgende med hånden. Når han så kom op på trappen, hvor lederen af gårdturen stod, blev der råbt: "Weitermachen, weitermachen".

Et par af dem - Hauptwachtmeistrene - var klart mere end de andre, og overfor dem tillod vi os ikke friheder. På den anden side erindrer jeg ikke, at de har generet os eller skræmt os med konkrete handlinger. De så bare så farlige ud og råbte så højt.

Den 9. april 1945, hvor vi vidste, at der var planer om at hente os hjem, røg vi af en eller anden grund ind i at lave demonstration ved at synge nationale sange i kor. Kl. 12 stod vi ret ved symaskinerne og sang på fuld kraft. Jeg husker min klare fornemmelse af, at det var pinegalt og tåbeligt, men jeg havde enten ikke mod eller vilje til at gøre forsøg på at stoppe.

Døren røg op og her stod hauptwachtmeister. Birger, vor nordmand var stueleder, brølede: "Achtung", og så skiftede vi over i den korrekte retstilling. Vi forsøgte os med, hvad 9. april betød for os, men vi fik kort og præcist at vide, at det skulle vi ikke gøre en gang til, så røg vi alle i kælderen. Ingen af os har været i den kælder, der blev tænkt på, men vi vidste alle, at der var ikke godt at være.

Så gik hauptwachtmeister, og vi åndede lettet op og talte ikke nærmere om det. Man skal ikke lægge ørerne i maskinen, hvis man ikke er villig til at ofre dem.

Så var der en gruppe vagtmestre, der var fængselsfunktionærer af profession, og der var håndværksmestrene, som ledede de enkelte håndværksafdelinger. De fleste var rimelig omgængelige, og speciel var vores skræddermester en sagtmodig og lidt trist mand, der godt ville gøre det ordentligt for os.

To var vi bange for - en oberwachtmeister Hasse, en tyk, vred mand og så skomageren "Schuster", hvis blik vi følte var ondt. Vi havde ganske vist ikke meget at gøre med ham på skrædderværkstedet, men han lukkede ind og ud, når vores egen mester var fraværende. Han var virtuos med cellenøglen. Vi følte, at han kastede sig og nøglen ind i hullet og drejede de 2 gange med en voldsom hast. Han kunne også slå skræmmende på dør, vægge og gelændre med de store nøgler, når der var noget, der mishagede ham.

Næste gruppe var ældre folk - måske ældre fængselsfunktionærer, der var genindkaldte. De fleste af dem var hjertelige og absolut nemme at omgås. Vor ven Frantz Josef, der elskede at snakke med os og høre om dansk mad, og som var bekymret for, at vi lavede ting, som ville give os ubehageligheder. Han kom en gang ind, hvor røgen lå så kraftigt, at han var nødt til at gøre bemærkninger. Vi nægtede selvfølgelig at have røget, men det var ham umuligt at acceptere dette. Så spurgte han Severinsen, som han godt vidste var bombepræsten fra Finderup, om der havde været røget. Severinsen bedyrede og garanterede, at der ikke var røget, og at det lå os fjernt. Så gik Frantz Josef glad sin vej med bemærkning om, at en præst ikke kan lyve.

Endelig var der krigsinvalider, der var sat ind som hjælpevagtmestre. Gennemgående var de skikkelige, og de ikke skikkelige, var så tilpas latterlige, at det var til at bære.

Når vi kom op fra gårdtur, skulle der være en vagtmester til at lukke os ind i cellerne - en dag svigtede dette system. Vi marcherede pænt op foran celledøren, ventende. Så kom den lille altid brølende Hühnerjager, det hed han faktisk, og brølede op: "Ist kein Mensch hier?"

En norsk fange, Otter Ryan, trådte frem, slog hælene sammen og sagde: "Nein, Hr. oberwachtmeister, kein Mensch, nur Gefangene". En dyb fred faldt ind over alle vi fanger, og Hühnerjager gik meget tilfreds i gang med at låse os ind.

(Brev fortsat fra side 39)

Kapitel 8

DEN DAGLIGE DAG

****

Klokken omkring 5.30 - når man efter en hård nat sov så dejligt - begyndte det at skramle på gangen eller rettere larme. I de fængsler, jeg har været i, har støjniveauet ubetinget ligget for højt, bl.a. fordi larmen suser gennem stenene og jernet og de lange gange. Der kom hurtigt system i støjen: for hvert vel 2-3 sekunder lød et smæk. Det var en af husarbejderne, der løb rundt og slog en skydelås fra sådan, at vores dør kunne åbnes ved et greb, nemlig vagtens nøgle der drejedes to gange rundt, for om natten skulle vi være ekstra sikre. Eller også var det modsat, skydelåsen blev slået til sådan, at vagten i ro og mag kunne gå rundt og låse låsen op, uden at vi kunne komme ud. Når så maduddelingen skulle finde sted, kunne vagten læne sig op ad gelænderet, mens de to husarbejdere klarede arbejdet. Ad logisk vej skulle jeg nok kunne finde frem til hvilken forklaring, der er rigtig, men det gider jeg ikke, for jeg skal aldrig i tysk fængsel mere. Men disse åbne- og lukkeprocedurer var vi igennem omkring middagspause, og hver aften knækkede og bragede det. En imponerende og forskrækkende pertentlighed flere gange om dagen, der i den grad slog fast hvor fanget af rutinen, man er i et fængsel.

Morgenmaden bestod af 1/2 liter varmt tevand og et stykke rugbrød. I begyndelsen fyldte det lidt i livet; til sidst var det så tyndt, og vi så udhungrede, at virkningen var lille. Ordne seng og slå den op af væggen, toiletskålen samt vandkanden stilles uden for. Lidt vand i ansigtet og måske lidt tandbørstning tog ikke mange minutter. Kl. 6 gik vi til arbejde. Jeg har spekuleret på, om det virkelig er rigtigt, at vi arbejdede fra kl. 6 til kl. 19 om aftenen, men jeg har fundet et brev, hvor jeg forklarer familien, at jeg var på min egen celle fra kl. 19 til kl. 6, så det må jo altså være rigtig nok.

Lidt surt var det at begynde arbejdet, før det blev lyst, men da der var en almindelig mat stemning, og ingen, der piskede på for at få os til at arbejde, gik det. Vi rensede lidt op i ikke færdiggjort arbejde fra dagen før, reparerede eget tøj, ryddede op, syede indesko til os selv og hengav os i øvrigt til private sysler og tanker. Vel ved 8-tiden blev dagens bunke tøj lagt ind i cellen til os. Ældste mand, Birger fra Tronhjemskanten, gennemgik og vurderede, hvad der skulle laves, skar til og fordelte. Lidt spændende var det hver dag, om der var meddelelse fra venner, og om der eventuelt var en skrå eller lidt smuld i en lomme, der kunne ryges. Birger vågede strengt over, at vi ikke rørte tøjet før ham.

Stille og roligt i gang uden arbejdsubehag. Det var godt at få noget kvalificeret at beskæftige tankerne med, og i virkeligheden er det meget skægt at sætte en lap pænt ind i et par bukser, og så sommetider flotte sig ved at lave ldit ekstra reparation ved fx at udskifte 4-5 lapper på et ben med en stor hel lap. Skrædderne gik ikke i lappet tøj, og gode venner skulle også se ordentlige ud.

Almindelig og fri snak dagen igennem og meget sjældent uoverensstemmelser på den 5-6 mands celle, jeg arbejdede på det sidste halve år. Maden og krigsnyhederne kørte i en uendelighed og stadig - hvornår er det forbi - hjem til jul - hjemme til jul, skal vi vædde? De andres kedelige drømme, lyttede man høfligt til, fordi det så gav ret til at fortælle egne meget interessante drømmehistorier. De illegale bedrifter fik deres og lidt til, og fængslings- og domsforløbene blev gennemgået gang på gang.

Så blev der leveret detaljerede beskrivelser af familieforhold og det daglige familieliv. De gifte berettede om deres koner, og så vidt man kunne forstå på det, levede de allesammen lykkeligt. Andre havde en række oplevelser med piger; det var en imponerende erfaring, der var samlet her, der lovede godt for de ægteskaber, som man skulle hjem og indgå.

De, der havde det værst, var de nygifte og dem med de nyfødte børn. Det kunne være lidt svært at bære fantasierne over, hvor prægtige disse børn var og ville blive. Der blev sjældent læst op af breve, for det var helt personligt; men for at dokumentere børnenes pragt kom der sommetider direkte citater, og enkelte billeder slap igennem.

Formiddagen sneg sig langsomt af sted, men endelig blev kl. 12, og vi blev sluppet løs til egne celler. Hvad skulle vi have til middag, bare det blev ærtesuppe. Bare han ville røre rundt og bare, at der er pænt fyld i. Allerbedst når man stod for tur til en ekstra portion, og det rystende, når der stoppede for ekstratildeling lige før.

Efter spisningen blev dørene låst op igen, og i pæne rækker med 2-3 skridts afstand gik vi ned til den store gård, der havde fængselsbygninger på tre sider og et hegn til den fjerde ud til en gårdsplads, der blev afsluttet med muren og bygningerne med porten i.

Gårdturen foregik i 2 kredse, hvor den lille hed Krankenkreis, hvor de, der ikke var så godt til bens, gik. I Krankenkreis var der 10 til 15 mand, og i den store kreds vel et halvt hundrede. En vagtmester stod på en trappe og holdt øje med os, mens vi gik rundt. Det var forbudt at tale sammen, men disciplinen på området var ikke streng, når bare vi gjorde det med manér. Ved at træde ud af rækken for at ordne noget ved træskoene kunne man gå ind i rækken hos bekendte. George og jeg snakkede vel stort set hver dag med hinanden, men de brølede hele tiden "Abstand halten".

Gårdturen var frydefuld, for der skete noget nyt; alle fik nyt at høre, så der var megen stof til eftermiddagens snak. Et par gange var vi heldige at se de store mængder amerikanske maskiner på vej mod Berlin, og på det sidste så vi sølvstrimlerne, som flyverne kastede ud for at forvirre projektørerne. Om vinteren var det rævekoldt, men på Østfronten måtte de have det endnu koldere.

Helt inde i et hjørne i et kældervindue kunne vi se hovedet af Harald N., der som spanielsfrivillig og med lang fængselstid var erfaren i belastninger. Harald smilede glad og lavede opmuntrende håndbevægelser, når vi gik forbi hans vindue. Når Harald's hoved ikke var der, var det ikke så god en gårdtur.

Så tilbage til cellen, som så igen var låst i nogle minutter med skydelås, og kl. 13 var vi tilbage til arbejdet.

Eftermiddagen gik så som formiddagen, men alligevel nemmere oven på gårdturen, og lidt mere fyld i maven var der. Der var ringe vagtbesætning indtil ved 3-tiden, hvor vi fik te, og denne tid benyttede vi til at ryge, når noget var skaffet og så i øvrigt til passende hvil. Lige da jeg var kommet, havde jeg brug for arbejdsafvekslingen og tog straks fat på arbejdet. Men trænede nordmænd fortalte mig, dels at det var en overlevelsesbetingelse at skaffe sig ro og hvile, hvor det overhovedet var muligt, og dels at jeg ikke måtte "morakke". Er der noget, man ikke må her i livet, så er det at "morakke".

Kl. 19 var vi hjemme på sovecellen og fik aftenbrødet og teen. Der var altid for lidt, men

sommetider fik man en endeskive, som fyldte mere end selv de tykkeste brødstykker, og det var herligt.

At vaske os dyrkede vi ikke meget. Een gang i de 10 måneder var vi nede i fængslets store badeanlæg, hvor der var bruserør med lunkent vand i loftet. Daglig vask måtte ske med vand fra en kande ned i vaskefadet, der også tjente som madskål. Da det i øvrigt var så koldt at få tøjet af, og da vi fik rent undertøj hver 14. dag, var vasken ikke det store problem. Man tager ikke skade af lidt dårlig hygiejne.

Det sidste halve år havde jeg min egen sovecelle og gik i seng, så snart jeg havde slikket madskålen endnu en gang. Jeg læste bøgerne fra den norske sømandsmission. Jeg fik læst mange gudelige bøger og historier om norsk natur og dyreliv; imponerende var historien om "lemmingerne", som sommetider ynglede sig op til kolossale flokke. Hen mod vinteren blev jeg overflyttet til tysk bibliotek, fordi der var kommet så mange danskere og nordmænd, at der ikke var hjemsprogede bøger nok.

Normalt var der intet valg, og man måtte læse, hvad der blev budt. Jeg lagde en gang en seddel ved, om jeg kunne få Bismarck's erindringer. Kort tid efter kom den fange, der stod for biblioteket. Med stor beklagelse meddelte han, at Bismarck's egne erindringer ikke var der, men at der var fine værker i øvrigt, og at jeg skulle få disse. Resten af fængselstiden fik jeg specialbehandling fra biblioteket.

Megen tid var der jo ikke til at læse, men hvert minut jeg var på egen celle, læste jeg - under spisning, på toilet og i sengen - bare for ikke at tænke på dem derhjemme. Det var vidunderligt at være på egen celle i den korte tid, der var fri hver dag og specielt om søndagen, hvor der ikke var arbejde, var himmerige. Liggende i sengen med en bog hele dagen og kun oppe og stå ret de 3 gange, der blev omdelt mad.

Og så den forskrækkelige lange nat med tankerne, sulten, kulden, lopperne og lusene og tårnuret, der hvert kvartér fortalte, at nu var der kun gået et kvartér til.

Til nattens plager hørte mareridtene - ikke hver eneste nat, men for tit. Jeg drømte, at jeg var i et tysk tugthus; det er nok til et mareridt. Men så drømte jeg videre, at jeg vågnede, hvorefter jeg lettet stak hænderne lidt ud for at mærke, at det var min egen seng derhjemme, men så ramte jeg et jerngelænder. Ny mareridtsfornemmelse, men stadig på grænsen mellem søvn og det at være vågen. Men det var jo mareridt, og derfor ville jeg tage mit sikre bevis i brug, nemlig mærke at jeg ikke var maskinklippet, men havde langt hår, jeg kunne få fat i. Så fik jeg fat i det lange hår og faldt glad og afslappet tilbage i sengen, for jeg var jo hjemme - det var et mareridt. Så kæmpede jeg mig helt vågen for helt at frigøre mig fra mareridtet, og så opdagede man virkeligheden, nemlig både jerngitter og det strittende hår.

Ikke helt sjældent har jeg stadig variationer over denne drøm. Sommetider slipper jeg ud af den midtvejs, men sommetider må jeg have lagt endnu et lag på, før jeg er fri. Det er stadig håret, der skal give den sidste sikkerhed, og derfor er jeg taknemmelig for at have bevaret håret op til nu, og det skal aldrig nogensinde klippes kort.

Knud B., der har læst første udkast til denne beretning, glæder mig ved at kalde den "sober", og så tilføjer han ..... "hist og her kan man lige frem få det indtryk, at du har gået og hygget dig dernede: hjemmesko, eftermiddagslur, passiar med gode kammerater, lodtrækning om brød, eneværelse, specialservice fra bibliotekaren m.m.". Det ser jo ud som en svær forskel i

erindringsbilledet, men Knud skriver lidt senere "..... selvom der var ting, man kunne have været foruden, så må jeg tilstå, at jeg aldrig siden har beklaget, at jeg havde del deri".

DEM DERHJEMME

Det var selvfølgelig ubehageligt at blive arresteret, puttet i fængsel og så komme 10 måneder i tysk tugthus, men det var til at bære. Det oversteg for mit vedkommende ikke de skrækberetninger, der fandtes. Det var den påtrængende tanke at få dem derhjemme fortalt, at nok var det hårdt, men ikke for hårdt.

Men der var brev- og besøgsforbud i den tid, jeg sad i Danmark. Brevskrivningsadgangen var beskeden fra Tyskland og selvfølgelig ingen besøg.

På grund af min dødsdom fik jeg besøg enkelte gange i Vestre. Min mor kom sammen med min lillesøster - sikker og rolig og med en nyanskaffet tosset hat på. Vi anslog begge den lette og optimistiske tone, og jeg lagde megen vægt på at vise, at jeg ikke led nød og overlast, og at jeg specielt ikke var psykisk knækket af dommen. Besøg gav som intet andet ro i sindet, og det er godt, for sindets uro er det værste for et menneske.

Jeg har stadig de 4 breve, jeg skrev fra Tyskland og de breve, jeg fik hjemmefra - ca. hver 14. dag.

Det har selvfølgelig været sjovt at tage disse breve frem, selv om der i dem er noget, der virker lidt komisk. Bl.a. en opregning af navne på folk, der skulle afleveres hilsen til: familiemedlemmer, klassekammerater, håndboldkammerater, naboer og alskens sære folk. Men det var min melding tilbage om, at det virkelig var rigtigt, at vi fik brevene udleveret og havde dem til ordentlig læsning. Jeg kan også se, at jeg gang på gang fremhæver, "jeg har det stadigvæk godt og er stadig ved godt mod".

Men dertil laver jeg så en række små indskud om ting, som jeg mente ville dokumentere overfor familien, at jeg i det mindste ikke var under stadig tvang. Om en familieforøgelse skrev jeg "..... blot kedeligt, at han ligner Arne, men det kan rette sig med tiden". Om min lillesøster Jytte udtrykker jeg bekymring ved, om hun nu er flink nok til at hente koks i kælderen til mor, og mere generelt skriver jeg "..... jeg tænker meget på Jytte; mon hun får nok klø, mens jeg er borte? Der bliver meget at indhente der ....".

Vi vidste, at vores breve blev censureret, og vi havde selvfølgelig en klar fornemmelse af, at der var ting, man ikke skulle fortælle. Fx skrev jeg aldrig noget om maden og heller ikke om, at jeg sultede. Heraf udlagde familien selvfølgelig, at mad var det store problem.

Jeg brugte undskyldende omskrivninger for dog at fortælle noget som fx:

Jeg skrev, at jeg var utilfreds med, at jeg ikke havde modtaget rent tøj hjemmefra, men at nu gør det ikke noget, da vi får alt vores tøj udleveret hernede. Så kunne man se, at jeg var i fangedragt, og at der ikke var grund til at sende noget. Videre at jeg også var blevet frygtelig langhåret i Vestre Fængsel, og at det var dejligt at blive klippet. Jeg skulle ikke risikere, at censuren strøg klagen over at være blevet maskinklippet. Klage over arbejde kom jeg heller ikke med, for det formulerede jeg sådan: "Det er dejligt at komme til at arbejde efter så lang tids driven hjemme i Vestre Fængsel". Arbejdet fik gode ord med på vejen - det er "let og behageligt, så tiden flyver af sted".

Og så et lille raffinement om, at standarden ikke var helt umulig: "Hernede har jeg endelig fået mit største ønske opfyldt, nemlig at få en hovedpude og få betræk på tæpperne".

Jeg kan se mit første brev fra Tyskland er dateret den 3. juli 1944, og det vil sige få dage efter, at jeg er kommet til Dreibergen. Min håndskrift er hverken køn eller let læselig - men her er prentede, let læselige breve. Toiletpapiret blev brugt til kladde efter kladde for at få så meget og så rigtigt med i brevene. Jeg lagde den gang mest vægt på at fortælle noget konkret og ikke så meget beskrive følelser; men noget kom der alligevel med, og jeg overvinder mig selv nu og citerer:

> "Jeg håber, at du, mor, har det godt og holder modet oppe, så du, når jeg en gang kommer tilbage, er lige så rask og livlig, som sidst jeg så dig. Det er den måde, du bedst kan tjene mig på, og du gør det samtidig lettere for mig, når jeg ved, at du har det godt og ikke går og er trist til mode. for der er ikke noget at være ked af; jeg klarer mig godt og tager det hele meget roligt og lider ikke nogen nød på nogen måde".

Så slutter jeg i øvrigt dette brev med:

> "Mange kærlige hilsener til jer alle med håbet om snarligt brev og gensyn om ikke alt for mange år".

I det næste brev - den 5. november 1944 - kan jeg takke for en række breve med 14 dages mellemrum, og jeg kan sige, at det glæder mig, at de har fået min hilsen og ved, at jeg har det godt. Over flere sider med bitte små bogstaver prentet fortæller jeg en hel masse om arbejdet på skrædderværkstedet - om den dejlige enecelle, jeg har fået tiltusket mig - om alt det, jeg læser - om hvor god, jeg er til tysk og fransk, og hvor jeg laver et "kort resumé":

> Jeg er godt tilfreds med min stilling og tager ingen skade hverken legemligt eller åndeligt set, selvom jeg længes meget, meget hjem. Hver eneste nat drømmer jeg, at jeg er hjemme og bliver frygtelig skuffet, når jeg vågner.

Og et sted til, hvor jeg forlader det konkrete, og hvor jeg kan erindre klumpen i halsen, som dog ikke måtte blive til andet end klumpen:

> "Nu nærmer julen sig, og jeg må se at gøre mig fortrolig med, at jeg skal være hjemmefra en jul: det bliver vanskeligt, men det klarer jeg vel også. Jeg vil da tænke meget på jer, hvad jeg forresten gør hele tiden, og jeg håber snart at være hjemme hos jer igen. Vi må betragte dette som en kort overgang, og noget lærer man jo også ved en sådan tur, og en masse gode kammerater får man også. Nu håber jeg blot, at I stadig må have det godt og klare jer godt i de vanskelige tider derhjemme. Men jeg trøster mig med, at det går jer godt, det er absolut det vigtigste for mig".

Dette brev slutter jeg så med at ønske dem en rigtig glædelig jul og et endnu bedre nytår, hvor jeg udtrykker håbet om, at de snart får deres søn hjem igen. En lille fodnote har jeg med om, at jeg må skrive igen den 5. marts 1945, og at mit hår nu er så langt, at jeg kan lave skilning, og jeg skal ikke klippes skaldet mere.

Åbenbart får vi tilladelse til at skrive et julebrev, hvor vi måtte skrive 1/2 side. Der står ikke så

meget heri, og brevet var i øvrigt over 1 måned om at nå hjem, men jeg kan se, at jeg udtrykker ønsket om, at de derhjemme holder humøret højt, og jeg sender dem mange kærlige hilsener i håbet om meget snart gensyn og

> "fejr så en god jul og et godt nytår trods alt. Frede. NB. 80% sæbe udbedes".

Så det sidste brev - den 4. marts 1945 - hvor jeg kan se, at min fortællekraft ikke er stor mere, og jeg skriver da også:

> "Ja, det er ikke meget nyt, jeg har at fortælle, for der er jo kun meget lidt afveksling i livet her; ellers er jeg godt tilfreds med tilværelsen og glæder mig til at komme hjem og gøre godt alle de bekymringer, jeg har bragt over dig, mor".

Jeg kan godt huske, at vi var ved at være trætte og tog en dag ad gangen og dæmpede den store optimisme m.h.t., hvornår det var forbi. Jeg skriver i brevet:

> "heldigvis har vinteren ikke været så hård som derhjemme, men nu da foråret nærmer stiger humøret, for det er langt bedre at sidde inde i den varme tid".

Og nu slutter jeg med en "bunkehilsen" uden at nævne navne. Og så det, der er lykkefuldt at se i dag: "Brev igen 5/7", men da var det forbi forlængst.

Brevene fra mor og de få fra mine søskende - det var mor, der skulle benytte 14. dagesretten - vil jeg ikke citere. Det var "kære Frede" og "mange hilsener" og aldrig store ord, men dog pæne kommentarer til de hjertesuk, jeg lod slippe ud. Der var fart over brevene, velformulerede og fejlfri men med præg af, at her var der en, der havde nok at gøre. Indholdet var livet, fordi det tilsyneladende var gennemsyret af et sikkert håb om, at jeg kom hjem, og en inderlig overbevisning om, at mor i det mindste ikke skulle gøre det værre for mig. Men alle fortællingerne i brevene om stort og småt, venner, familie og naboer og mors dagligdag viste, at dette var en kort overgang, som ordentlige folk tog sig sammen om at overstå. Og altid travlt "jeg skal have forfødet alle dine strømper" - "du får ingen julegave i år, men pengene er sat ind på din bog". "Der var udsalg, så jeg har købt undertøj". "Jeg fik 5 kr., som er sat på din bankbog". "Vi glæder os til, at du kommer hjem".

Det var godt at høre så meget, og det var så godt, at der ikke var noget med, som gjorde ekstra ondt.

Kun 2 gange var der noget, der rokkede lidt. Da pastor Boas besøgte os lige før jul, læste han op af et brev, han havde fået fra min mor. Det var slet ikke som mors breve plejede at være. Det, der blev læst op, viste mig den afgrund af uro, mor var ramt af, men som hun med sin store styrke klarede i det daglige og ikke belastede mig med.

Jeg har nu for kort tid siden fået brevet, der er dateret den 27. november 1944, fra Boas:

> "Hr. Pastor Boas!
>
> Jeg har hørt, De har besøgt min Søn Frede i Bützow Alle Helgensdag, hvad jeg er meget glad for. Saafremt De kommer til Bützow inden den store Julehøjtid, vil jeg gerne, om De vil bringe Frede en Hilsen fra os alle herhjemme med Ønsker

om en god Jul. Maa han i Aar savne alle de ydre Ting, som gør Julen festlig, vil jeg haabe, han ret maa føle det væsentlige der er mere end al denne Verdens Herlighed. Vi vil savne ham og bede om, at han maa faa en glædelig Jul og trøste os ved "At i Verden er ej Nød saa stor, Guds Naade er dog større".

Hilsen og Tak

Astrid Jensen

Og så min kære søster Inge, der i januar 1945 fik lov til at bruge 1/2 side af mors ration skriver:

"Frede, du kan være stolt af mor; hun tager det hele så tålmodigt og roligt, og når du kommer hjem, er mor såmænd den samme, som hun var, inden du kom hjemmefra, akkurat som du ønskede i et af dine breve".

Det var selvfølgelig godt at få bekræftet, at mor klarede det, men det gav alligevel det lille stik, at mine handlinger var skyld i, at der skulle skrives sådan om vores mor, der jo helst bare skulle have det godt.

Og så til sidst - da jeg efter befrielsen kom hjem fra Sverige, gjorde jeg et lille ophold hos min søster. Jeg læste her det brev, hvor min mor fortalte om vores afrejse fra Møgelkjær til Sverige, glad over, at så meget var overstået, og så mors måde at fortælle og udtrykke følelser på "Frede er helt den samme som før, han rakte tunge af Åse inde fra rutebilen".

Der var meget under fængselsopholdet, som var grimt og ubehageligt, men det var der dog så megen logik i, at jeg ikke rejste indre protester. Men brevbegrænsningerne,syntes jeg, lagde en unødig ekstra straf ind, og jeg fandt dem onde, urimelige og unødvendige. Og det selv om reglementets bestemmelser om første brev efter 3 måneders forløb og derefter hvert halve år ikke blev holdt.

Det hele blev ikke bedre af, at jeg altid havde lidt lidt af hjemvé. Det har jeg gjort videre i et langt liv derefter, men har haft den trøst at kunne ringe hjem morgen og aften og sommetider midt på dagen næsten uanset hvor i verden, jeg har været. Mange har følt det komisk, men flere har lært det efterhånden. Det er så godt at få bekræftet, at det er i orden derhjemme og også at fortælle, at der intet galt er herude.

Når jeg tænker på de sjælekvaler, jeg altid har haft, når jeg venter på dem af mine, bare kort tid, må jeg grues og grues dybt over, hvordan det var at have en søn i det år den gang.

Et par af de breve, jeg har tilbage, er affotograferet i denne beretning. Det ville min mor nok ikke have syntes, var i orden, hvis hun var blevet spurgt, men hun ville aldrig protestere efterfølgende.

Kapitel 9

PRÆSTEN - TOLKEN HILTGUNT

****

Fra første dag, vi kom til Dreibergen, hørte vi om den danske sømandspræst fra Hamborg og tolken Hiltgunt Zassenhaus. Nordmændene talte om den norske sømandspræst og henført om Hiltgunt. Disse kom på besøg en gang imellem, bragte nyt om krigen, man kunne få hilsener med hjem, og så havde de skrå med også.

For nordmændene med 2 - 3 år på bagen var Hiltgunt med sit glade varme væsen simpelthen lyset - den fuldstændig afgørende opmuntring i årenes tugthusliv. Hun var virkelig for dem en helgen "Englen fra tugthuset".

Jeg tror, jeg havde besøg 4 eller 5 gange, og Hiltgunt var kun med de 2 gange. Besøgene står i erindringen som det store og største. Når rygtet startede: Boas er her - den kildrende ventetid til bekræftelsen kom, spændingen - hvornår det blev min tur, mødet med de 3 kammerater hjemmefra - hilsener og efterretninger fra familie, bekræftelser på krigsbegivenheder, og så endelig det afgørende: et menneske ude fra - et menneske med optimisme og sikker tro på, at denne skrækkelige tid snart fik en ende. Også beviset på, at også officielle systemer fulgte med os, og det gav tro på, at apparater var klar til at hjælpe, når dagen kom, at vi skulle ud fra fængslet. Jeg har aldrig været bange for, at vi var glemt, men derfor gjorde det alligevel godt at få dokumenteret, at der var tanker lige netop mod os.

Besøgene var uden drama og holdt i en let og hyggelig tone og frem for alt ikke noget med bøn og salmesang. Glemme skal jeg aldrig Boas' septemberoptimisme og endnu mindre den 4. april 1945, da han fortalte, at vi skal hjem.

KAPITEL 10

PÅ DET SIDSTE

****

Længe levede vi i den sikre forvisning, at krigen var forbi så betids, at vi kunne være hjemme til jul. Det var den glade forhåbningens tid, hvor vi ikke spekulerede særligt over, hvordan vi faktisk kom hjem, og hvordan det sidste ville forløbe.

Men det var ikke forbi til jul. Med vinterkulden, de nedskårne madrationer og krigen, der rykkede ind i Tyskland, uden at der var sikre tegn på sammenbrud, begyndte vi at få en mere realistisk holdning. Vi begyndte at spekulere i fængselsoprør og afslutningskamp og i at bryde ud og vandre hjemad. Måske ville sammenbruddet blot komme, og så måtte vi klare os selv.

Vi på skrædderafdelingen forstærkede de bændler, vi havde ret til at holde vore hælløse træsko på plads med, og de indesko, vi ulovligt syede, blev sat i stand. Vi syede tasker, hvor vi skulle have det brød, vi begyndte at spare op af den sparsomme ration. Men når et lille lager var opbygget, begyndte vi at spise bag fra, for rugbrødsorgierne op til jul skulle ikke gentages, og vi

var ved at komme i næsten norsk realisme: tag det roligt, det kan vare noget endnu.

Fra den første dag i fængslet havde vi talt om den almindelige frygt for, at SS ville rykke ind og skyde os allesammen til sidst. I det mindste følte de, der havde haft dødsdom, sig truet. En overgang fortalte jeg altid, at jeg havde 15 års tugthus vel vidende, at det rigtige svar var livsvarigt. Jeg var klar til at rykke ud med en forklaring om, at jeg ved benådningen havde fået at vide, at livsvarigt tugthus ved god opførsel blev omsat til 15 års tugthus. Håbet var, at jeg kunne slippe over i en ikke så truet kategori. Senere fik 15 år en lidt ilde klang af kriminalitet. Men al denne snak om likvidering var dog så abstrakt, at den ikke har tynget mig særlig meget.

Hen på foråret gik imidlertid en dag det glade budskab, at der nu var kommet ordre til fængselsledelsen om, at de med 15 år og derunder ikke måtte likvideres, men skulle slippes løs ved sammenbrud. Det gjorde frygten mere konkret for nogen af os, men den nåede nu aldrig rigtig ind i marven hos mig. Måske min stadige optimisme også her, måske fordi det forekom mig helt urimeligt, at jeg efter så mange trængsler for mig selv og dem derhjemme ikke skulle slippe helskindet gennem.

Tugthuset levede selv februar, marts og april 1945 sit eget stille indre liv, hvor begivenhederne udenfor kun i ringe grad påvirkede. De daglige rutiner var urørte, den daglige omgangsform og disciplin var den samme, men maden var mindre. Der blev saltmangel, og det var meget uheldigt. Nogle blev hundesyge ved at spise "kvægsalt", som folk fra udekommando bragte ind.

Men så en dag, og det har formentlig været op mod den 1. april, kom der en fangetransport på flugt fra et område, hvor englænderne eller amerikanerne rykkede ind. De havde været under vejs i flere dage og så jammerlige ud. De blev placeret i den gård, hvor jeg ellers gik gårdtur, og vi havde udsigt til dem fra vores arbejdscelle.

Her så vi for første og også eneste gang den rædsel, som konzentrationslejrene levede med. Vel et par hundrede udhungrede fanger lå i vores gård; vi så de spiste det græs, vi jokkede og spyttede i, og vi så deres forsøg på at bore ned i den kartoffelkule, der var indlagt midt i et grønt areal. Vi så overfaldene på de, der forbrød sig, og vi så maduddelingen med fangernes kamp, dels om at komme frem til madspandene, og dels at få fat i en af de for få konservesdåser til at få maden i.

Vi forstod nu, hvad der også kunne ske for os. Vi lod arbejde være arbejde og stod bare på borde og stole og så ned i gården. Men vores vagtmandskab kom ind og stille fortalte de os, at vi skulle gå ned fra vinduet og i stedet passe vores arbejde, for det, der foregik derude, var ikke noget for os. Vist næste morgen var de ført videre på flugten - det nærmede sig os.

Og så den 4. april blev vi kaldt ned til besøg; ikke som tidligere i de små kammeratsgrupper, men i grupper vist nok 10 - 20 mand. Boas fortalte det glade budskab, at hvide svenske busser skulle køre os hjem. Jeg mener ikke, Hiltgunt var med, men besøget blev overværet af en vagtmester af de gode gamle, der sad med lukkede øjne glad tænkende på den flaske snaps, han havde fået for at skikke sig vel.

Dagen og de første dage efter frydefuld, indtil det begyndte at blive et problem, hvornår disse busser ville komme. Nogle mente, der var sagt i morgen - andre at der ville gå et par dage, og endelig pessimisterne 1 uge. Men hver aften trods alt den utålmodige forventning om, at det var i morgen - ellers måtte det være noget, der var ved at gå galt.

Nu begyndte de slemmeste dage under hele forløbet - 10 dage, for vi kom først af sted den 14.

april. Da de første 5 - 6 dage, der lød som en rimelig ventetid, var gået, havde jeg for første gang ikke kontrol over mig selv; jeg var deprimeret, jeg var bange, og jeg græd for første gang på denne tur og snerrede, når jeg var sammen med andre. Men sådan var det med alle.

Den 13. april om aftenen var det helt sikkert - men det havde været sagt før - at De Hvide Busser var i Bützow, og at de ville hente os næste morgen. Frydefuld stemning, vemodighed, jubel og spænding. Natten let.

Næste morgen til sædvanlig tid blev sovecelledørene åbnet med besked om at gå til arbejde. Vi blev urolige. Vi havde ryddet pænt op aftenen før, sådan, som man behandler en arbejdsplads, man har accepteret. Men vi kunne da give vores celle en ny oprydning og rengøring.

Besynderligt og forskrækkende, sædvanlig portion arbejde blev lagt ind til os. Også det blev sorteret pænt i bunker, alt lagt parat til de efterfølgere, der måtte komme. Ingen arbejdede. Så kom vores skræddermester og spurgte, hvad meningen var. Den ellers rare mand blev skarp i stemmen og fortalte os, at der absolut ikke var noget, der hed hvide busser, og hvide busser ville aldrig komme. Tyskland ville sejre, og vi ville sidde vores straf ud her, og så skulle I se at komme i gang med arbejdet, hvis vi ikke ville i kælderen allesammen. Så gik han bag en smækkende dør.

Chokerede pakkede vi ud og satte maskinerne i gang - ingen talte. Efter vel 1/2 time rev mester døren op og kommanderede "Raus" uden yderligere kommentarer og uden på nogen måde at vise, hvad han tænkte eller følte.

Vi blev samlet i en indre fængselsgård og ventede og ventede på busserne, men dansk og svensk personale var der, så det hele var sikkert nok. Ved middagstid kom der sædvanlige madkedler ned. De fleste danskere blev stående på den plads, de havde tilkæmpet sig nær portene. Nordmændene og også enkelte danskere, der vidste at foretrække det nære for det fjerne, gik til madkedlerne og tog, hvad der var at få, og der var virkelig rigeligt til dem.

Endelig ind i bilerne alene med en dansk chauffør, der tydelig var bevæget ved den måde, vi teede os på. Der blev udleveret en Røde Kors-pakke pr. 2 mand. Blandt andet en dåse med 1 kg svinekød i fedt fik vi åbnet og skiftede så til at grave ud med hånden - det hele i en drøm. Bilerne kørte, og jeg husker ikke meget andet end papæsken på skødet og hånden ned i svinekød i fedt, som jeg aldrig før eller siden har rørt.

Hvad der i øvrigt skulle ske bekymrede os ikke på turen. Vi var ude af tugthuset, vi var sammen med danskere hjemmefra, og vi var sammen med hinanden - og vi havde fået mad.

Vi følte os også stærke, for vi mente at have optrådt verbalt modigt på det sidste. Det sidste halve år havde vi haft siddende 5 eller 6 civile danskere i "Schutzhaft"; det var faldskærmsfolk. De var ikke med, og vi vidste fra vor råben tværs over gården til dem, at de intet havde hørt. Vi masede på i forhold til de danske officials - bl.a. prins Georg - at dem ville vi have med. Det blev forsøgt, men det lod sig ikke gøre, og rådet til os var ikke at forspilde noget for de mange af hensyn til de få. Der blev talt om nægtelse af at følge med i busserne, hvis de ikke kom med. Hvordan det gik eller ikke gik til, ved jeg ikke, men med kom de, og vi kom af sted uden at spille helte på det sidste.

Hen mod aften nåede vi til Neuengamme og ind i den store stenblok, hvor danskere og nordmænd efterhånden var ved at blive samlet til hjemtransport i store sovesale med køjer i 3 - 4 etager med

smalle gange imellem. Her blev vi modtaget af glade kammerater fra Horsens, hvor mange ikke vidste, om vi havde overlevet dødsdommen, eller hvad vi i øvrigt havde været igennem.

Vi blev fodret med havregrød og frikadeller lavet af spegepølse - puslet om, fordi vi var svage. Aflusning, spisen, maven i stå, alt det forunderlige, vi så og hørte - toiletter, der gjorde Dreibergen's forhold til luksus. SS skulle vi også gerne se i funktion, men alt var stille i den danske del. Men vi nåede at se et hold SS'er rydde en stor plads for sammenklumpede fanger på flugt fra andre lejre.

Den 21. april af sted fra Neuengamme. Det var begyndt at haste, fronten var ved at lukke. Det forlød, at nogen skulle gå, for der var ikke busser nok. Så kom meldingen, at bl.a. Dreibergenfolkene, der var blandt de sidst ankomne og svage, skulle med i busserne og ikke gå hjem. Vi rankede ryggen lidt, for vi havde ikke haft samme gru at fortælle som vore kammerater fra lejrene, men vi trøstede os med, at vi havde dobbelt så lang Tysklandstid.

I den lille by ved Neuengamme løb børnene med tulipaner og rakte dem op mod os og tiggede mad og chokolade til gengæld. Jeg kunne ikke stå imod og afviste ikke at modtage blomster og gøre gengæld med chokolade, men blev hurtigt bragt på plads af koncentrationslejrfolkene. De havde en ganske anden opfattelse af den tyske befolknings medvirken og viden, end vi fra tugthusene havde.

En overnatning under åben himmel i skoven ved Friedrichsruh. Min mave, der var gået i stå oven på svinekødet, var nu kommet i gang. Jeg har i erindringen, at jeg ikke nåede at sove, men i stedet efterlod mig en række høje med et par meters mellemrum i denne skovbund.

Videre i ladet på en fiskebil og hjemme i Danmark den 22. april - på dagen for min arrestation. Ved grænsestationen mødte jeg en fjern bekendt fra Horsens, der var indkaldt til CB-tjeneste - og han græd, da han så mig. Så fik jeg crepepapirpose, som fungerede som sovepose.

Triumftoget gennem de østjyske byer lader sig aldrig glemme, men klumpen i halsen kommer så voldsomt, at det heller ikke kan fortælles eller skrives.

Vækket ved Bredal Kro nord for Vejle, ned i armene på klassekammerater og ind og få en øl. Videre mod Horsens, hvor vi skulle dreje fra lige syd for til Møgelkær. Der var min mor, og fiskebilen stoppede. Klokken var lidt over midnat - natten mellem den 22. og 23. april 1945. Jeg ville kravle af fiskebilen ned for at røre min mor, men så skrækslagen var hun ved, at der skulle ske mig noget, at hun her en af de meget sjældne gange blev nervøs og skældte ud på mig.

Mor havde stået ude ved vejen fra tidlig morgen og var ved midnatstid kørt hjem. En ukendt mand kom 1/2 times tid senere og fortalte, at det forlød, at jeg var med nu, og mor nåede altså lige derud. Fiskebilen kørte så langsomt videre; ved siden af løb en masse børn og unge mennesker, der taktfast råbte: Frede, Frede, Frede.

Ved 2-tiden om natten op på et loft i Møgelkærlejren, ligge i halm - efter at DKB-kvinder, som var mødre, vi kendte, havde serveret te med franskbrød og tykt smør. Tryg, rolig og drømmefri søvn for første gang i 1 år, selvom der i nattens løb blev stuvet flere op på loftet.

De følgende dage ud at stå og hænge i nærheden af afspærringen, hvor familie, venner og skolekammerater stod eller passerede forbi - glad råben og snak ud til dem derude, og så det problem at få dem ud, der ved et uheld var kommet ind i lejren.

Ind i mellem spæne hen til latrinrenden, hvor vi sad over en gravet rende med fødderne på brædder, der var placeret langs renden. De eksplosioner, der kom foran og bagved, kunne vi nu grine af, for de var ikke farlige, nu behandling var indenfor rækkevidde. Sommetider holde geværet for de tvangsindkaldte ungarske SS-vagter, der måtte smække bukserne ned om hælene og frakkeskøderne op om nakken, når deres "Scheisserei" krævede det.

Ikke flygte, endelig ikke flygte, hvad man måske burde, men hvad kun få havde lyst til. Der gik passende rygter om strenge straffe, og at en gruppe som gidsler var sendt tilbage til Rendsborg.

Nu har jeg ikke mere styr på datoer - men vist den 30. april ind i busser - vi skulle til Sverige. Mor og familie ude at sige farvel, og jeg fik rørt ved min mor og lillesøster Jytte, der var blevet stor.

Meget af det videre fortoner sig i erindringen, og det, der endelig erindres, er så prægtigt, at det klumper halsen sammen. Blot eet: mange gav os cigaretter ind i busserne - som enken, der gav sin sidste hvid, men de smagte afskyeligt sammenlignet med amerikanske og engelske cigaretter, som vi havde fra Røde Kors-pakkerne. Og de begejstrede uden for ville slet ikke modtage de fine cigaretter fra os.

I tog fra København til Helsingør og så med færge til Hälsingborg og ind i busser. Oh - rædsel, i livsfare som aldrig før, for vores bus kørte konsekvent i den venstre side, men det gjorde de andre heldigvis også.

Boede nogle dage i en danskejet medicinalfabrik i Hälsingborg, hvor jeg en kort tid blev anset som mistænkelig, fordi jeg over for nogle folk fra Kristrup fortalte, at jeg var sønnesøn af sognefogden der. Det var løgn, for han var jo henrettet for 1 år siden.

Endelig til Mullsjø - en lille ferieby ved søen Vättern oppe i det nederste af Midtsverige. Vi rejste nord på med foråret, som vi mødte for 5. gang. Indlogeret hos frk. Petterson, der var så hjertelig sød med så god vilje, men hvis fantasi slet ikke rakte til vores kolossale appetit. Dejlig og kedelig uge - 4. maj budskabet fejrede vi ved at drikke chokolade og spise boller i et lille konditori.

Jeg skrev hjem, at vi kunne følge med i radioen om, hvad der skete, og ser nu i et brev her i 1987, at jeg gerne ville hjem og "være med til at afregne". Det var lidt ubehageligt at læse det nu, for jeg har i mange år ment, at det havde været bedre, om jeg havde været hjemme og været med til at dæmpe gemytterne lidt i befrielsesdagene.

Men sådan er der jo så meget her i livet.

Ja, det var så dejligt det hele, men hjem var det eneste, vi ville. Og så den meget magtfulde beslutning: Tysklandsfolket har første ret til at komme hjem.

Den 17. maj 1945 sejlede vi ind til København., Jeg så min søster Inge og min svoger fra skibet. Gennem en smule toldeftersyn, og så stod jeg på kajen - alene og ingen råben, ingen dirigerende, ingen skældte, ingen talte venlgt, men jeg måtte selv finde ud af det.

Så kaldte Inge: Ja, men kom nu Frede.

Kapitel 11

SLUTNING
****

Jeg var hjemme, jeg var fri; det var Knud, George og Svend også. Men færdig og ved vejs ende var jeg jo ikke.

Studenterbillede 1945: Knud A. i Sverige - Knud B. i Dreibergen - Jan P. under jorden - og jeg

En dag i København hos Inge, selvom jeg vel altid havde drømt om omgående at rejse hjem - helt hjem. Men dette at prøve at træffe bestemmelser over sig selv igen, helt frit, og så det at være lidt sammen med Inge, som for mig havde stået som den, der på SS og politirettens kontor søgte at få lettelser og begunstigelser igennem til mig.

Næste dag med tog hjem og nu ikke længere særtransport. Ved færgen manglede vi færgebilletter, der skulle bestilles lang tid i forvejen. Ved at vise vore kortklippede hoveder, det svenske tøj og vand i kroppen fik vi overbevist færgepersonalet om, at vi måtte med nu straks.Andre ventende, der hørte det, lavede ikke vrøvl.

Toget gik langsomt og var forsinket - og vist nok ved Vejle, så det ud, som om det ikke kunne trække mere. Vi var 4, der stak ud og tog en taxa, men den generatordrevne motor fik åndenød på vejen. Vi måtte køre direkte til banegården, hvor vi kunne regne ud, vores familie var. Vi nåede det, men toget var i mellemtiden nået frem. Det var en lidt særpræget følelse at måtte mase sig bag fra gennem mængden, der var mødt frem for at modtage hjemvendende. Det monumentale fisede lidt ud, men det var der vel også lidt retfærdighed i.

Studentereksamen var et problem - skulle vi til ekstraeksamen eller gå i skole 1 år? Det ville skolen betakke sig for, og den 12. juni 1945 gav Undervisningsministeriet os studentereksamen på "årskarakteren for skoleåret 1943 - 1944". Ved den traditionelle afslutning på skolen var der særlig klappen omkring os og om Peter, der havde været under jorden 1 år i København.

Befrielsessommeren, hvor der var så meget, der skulle høres, fortælles og nås. Sådan noget er dyrt, men vores økonomiske problem blev løst, da vi hørte om Kontoret for særlige anliggender, der med tilbagevirkende kraft udbetalte ca. 50 kr. om ugen til hjemvendte Tysklandsfanger. Det var et formidabelt beløb - det min mor havde pr. måned for at arbejde som husbestyrerinde 6 timer daglig.

Jeg var ovre mine økonomiske problemer, men jeg glemte at tilbyde min mor at betale noget for kosten, og det var da også noget, der lå under hendes værdighed at berøre.

Vi var interessante en tid, og nogen syntes nok, at vi var for interessante, Jeg husker engang een, der ikke havde været i fængsel, men i modstandsbevægelsen, der afbrød med: "Ja, det har selvfølgelig været hårdt at være i Tyskland, men I må ikke glemme, at vi var nogen, der blev hjemme og kæmpede for Danmark's frihed".

Jeg begyndte at læse jura i København i august med pæn økonomisk hjælp fra Frihedsfonden og den særlige erstatningslovgivning. Jeg havde ganske vist i mit trætte martsbrev fra Dreibergen skrevet, at jeg ikke ville være så langt væk hjemme fra og i stedet læse i Århus. I sommerens løb fandt jeg da ud af, at jeg nok kunne klare København, som vi antog ville være lidt mere spændende end Århus.

Jeg var ikke god til at læse jura i efteråret 1945. Jeg forstod meget lidt og sidde hjemme og arbejde, kunne jeg slet ikke. Jeg havde det i øvrigt heller ikke særlig godt med mig selv, for det kneb mig at finde mig til rette. Jeg var træt.

I foråret 1946 kom jeg på Frihedsfondens Rekreationshjem i Dronningmølle, hvor jeg var 2 - 3 måneder. Det var godt at være der sammen med alle de sære folk, der havde svært ved at finde i gang igen efter krigen. Vi fik fremragende mad, piskefløde på natbordet, 2 x 2 Fenemal Mites hver dag og så fri ret til at søge den nærliggende kro, der i de ølfattige tider havde særbevilling på grund af naboskabet til os. Til os, der klagede over ondt i ryggen, kom der en massøse, der fik det til at gøre så ondt, at vi sagde, at en eller to behandlinger reparerede os.

Det lyder måske som en lidt kritisk vurdering, når man læser om kravene til behandling af torturofre og tidligere fængslede her i 1987. Jeg mener, at det i 1945 - 1946 var den rigtige behandling af mig i det mindste.

Jeg kom sammen med 5 andre fra Dronningmølle et par måneder til "Breidablik" i Norge. Spændende og aflastende at komme til et fremmed land og især til Norge, hvis flatbrød og rømmegrød, vi havde hørt så meget om, og så helt ufortjent blive genstand for taknemmeligheden over krigens "danskepakker".

En ny sommer hjemme og så tilbage til studierne i København. Det gik ikke meget bedre end det første efterår, men det blev sværere og sværere at dække sig ind under at være handicappet på grund af et overstået fængselsophold. Dertil træt og hostende, men alligevel svært at få nogen overbevist om, at alt ikke var i orden.

Undersøgelse ca. 1 gang om måneden på studenternes afdeling på Tuberkulosestationen i Ingerslevsgade - "det er rigtigt at holde kontrol, og De er altid velkommen her, men vent nu bare 3 måneder". I december 1946 "Er De nu her igen", men undersøgelsesresultatet få dage efter "Nu er den god nok" - indlæggelse.

Jeg rejste hjem til Horsens på juleferie, og lige efter nytår blev jeg indlagt på Øresundshospitalet. Ind på en 6-sengsstue med folk, der var lige så meget mere rutinerede i tuberkulose end jeg, som nordmændene i Dreibergen var i at sulte.

Det var en ny barsk lærdom og også lidt om, at der er forskel på folk. I løbet af et par dage fik jeg

dem overbevist om, at jeg med mine 1,88 cm havde brug for en seng i overstørrelse, men ham, der var 10 cm længere, lykkedes det ikke at komme igennem, før jeg rejste.

På den anden side af gangen lå min gode ven Knud fra rekreationsturen på Dronningmølle og Breidablikk på enestue og stred sin sidste måned igennem.

Hjem til Horsens med ambulancefly på grund af et isdækket Storebælt og kort efter videre til Vejlefjords Sanatorium, der var tidens bedste, men også dyreste sted at være med tuberkulose. Frihedsfonden sørgede for betaling og lommepenge, og da der så yderligere på det tidspunkt blev solgt amerikanske cigaretter til overpris, var tilværelsen til at klare for de, der havde pænt med lommepenge.

Med det er en trummerum, der har lighedspunkter til det daglige fængselsliv, så det var godt at komme ud efter 1/2 års forløb.

Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse havde i Holte et studenterkollegium "Rudershøj". Fint at være her, fornem pleje, men trummerum igen og ikke befordrende juridiske studier for en, der ikke havde bestilt noget rigtigt i 3 - 4 år, og som i øvrigt var lidt svag i koderne.

I efteråret 1949 flyttede jeg sammen med Inger i klublejlighed, og så begyndte det at gå godt, og det har det gjort siden. Og nu glæder jeg mig over at være pensioneret socialdirektør i Odense - med 2 børn og 6 børnebørn.

Januar 1996

Min mor skal også med - her sammen med „bombepræsten fra Finderup" Hiltgunt Zassenhau og jeg i sommeren 1945

40 år efter dødsdommene: Jeg, Knud og Geroge